

Samen sterk

Institutes voor collectieve actie in het verleden en heden. Een vergelijkend onderzoek naar gilden en burgerinitiatieven.

**Masterscriptie voor de opleiding *Politiek en maatschappij in historisch perspectief*
Universiteit Utrecht**

Student: Daan Dictus
Studentnummer: 3175758
Inleverdatum: 5 juli 2013
Begeleider: Tine de Moor

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	p. 3
<u>Hoofdstuk 1: Afgebakende grenzen</u>	p. 7
1.1 <i>Gilden</i>	p. 8
1.2 <i>Burgerinitiatieven</i>	p.12
1.3 <i>Toetsing aan Ostrom</i>	p.15
<u>Hoofdstuk 2: Regels en inspraak</u>	p.17
2.1 <i>Gilden</i>	p.17
2.2 <i>Burgerinitiatieven</i>	p.21
2.3 <i>Toetsing aan Ostrom</i>	p.27
<u>Hoofdstuk 3: Controle, sancties en conflicten</u>	p.28
3.1 <i>Gilden</i>	p.28
3.2 <i>Burgerinitiatieven</i>	p.32
3.3 <i>Toetsing aan Ostrom</i>	p.35
<u>Hoofdstuk 4: Erkenning en relatie met de lokale overheid</u>	p.36
4.1 <i>Gilden</i>	p.36
4.2 <i>Burgerinitiatieven</i>	p.39
4.3 <i>Toetsing aan Ostrom</i>	p.42
<u>Conclusie</u>	p.44
<u>Bibliografie</u>	p.50
<u>Bijlage: Matrix kenmerken gilden en burgerinitiatieven</u>	p.54

Inleiding

“*Burgerinitiatieven schieten als paddenstoelen uit de grond.*”¹

Door de economische crisis en bezuinigingen kijken politici en beleidsmakers bij veel maatschappelijke problemen naar de burger. De laatste jaren ontwikkelen zich steeds meer initiatieven waarin burgers zich verenigen en samenwerken.² Op talloze terreinen als gezondheid, klimaat, energie, veiligheid en integratie worden zogeheten ‘burgerinitiatieven’ opgezet waarbij burgers zelf het heft in handen nemen. Met name op het gebied van zorg en welzijn is een toename van het aantal initiatieven waarneembaar.³ Dit is de richting die het huidige Kabinet Rutte met Nederland op wil, de staat kan de zorg voor de steeds ouder wordende burger niet meer volledig betalen en gaat drastisch bezuinigen op die zorg. Inwoners van dorpen, steden en wijken verenigen zich in burgerorganisaties die proberen de leefbaarheid van hun eigen regio te bevorderen.⁴ De groei van deze ‘beweging van onderop’ heeft tot gevolg dat burgerinitiatieven steeds meer aandacht van overheden, woningcorporaties, zorginstellingen, sociale fondsen en welzijnsinstellingen genereren.⁵

Burgerinitiatieven beschouwen zichzelf als vernieuwende en revolutionaire organisaties.⁶ Maar is de huidige ontwikkeling echt nieuw? Onder andere Tine de Moor, hoogleraar ‘*Institutions for Collective Action in Historical Perspective*’, beweert van niet en wijst erop dat in de geschiedenis economische en sociale samenwerking van onderop niet vreemd is. Zij wijst op historische voorgangers van huidige burgerinitiatieven zoals gilden, gemene gronden, waterschappen en begijnhoven.⁷ Deze ‘institutes voor collectieve actie’ zijn organisaties die gestuurd worden door bepaalde regels en worden gevormd door personen die gemeenschappelijke doelen proberen te bereiken. De oprichting van dit soort instituties komt

¹ Lilian Linders ‘Helpen we ook een vies en lastig mens?’ in *De Gelderlander* 15 juni 2013 p.15.

² M. van der Klein, M. Stavenuiter en E. Smits van Waesberge, *Het begint bij de burger. Dilemma's van gemeenten bij initiatieven van burgers in zorg en welzijn* Verwey-Jonker Instituut januari 2013.

³ R. van Dam, J. van der Heijden en R. van Noortwijk e.a. (red.) ‘Experimenteren met burgerinitiatief. Van Doe-het-zelf naar Doe-het-samen Maatschappij (augustus 2011) p.7. Uitgave van Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

⁴ H. Beltman, *Aandacht voor iedereen: Burgerprojecten in zorg en welzijn* (Utrecht 2012) p.4

⁵ I. Verhoeven, L. Verplanke en T. Kampen, ‘Affectief burgerschap in de verzorgingsstaat. Over de nieuwe publieke moraal’ in *De affectieve burger. Hoe de overheid verleidt en verplicht tot zorgzaamheid* (Amsterdam mei 2013) pp. 13-15.

⁶ Enquêteresultaten paragraaf 4.2, vraag 6. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

⁷ T. de Moor, ‘The silent revolution: a new perspective on the emergence of commons, guilds and other forms of corporate action in Western Europe’ in: J. Lucassen, T. de Moor en J.L van Zanden ed., *The return of the guilds*, *International Review of Social History Supplements*, 16 (2009) 175-208, pp.183-184.

over het algemeen voort uit de wens van de initiatiefnemers om de gezamenlijke positie te versterken en worden normaliter van onderop gevormd.⁸

Bij het opzetten van een succesvolle organisatie voor en door burgers, lopen initiatiefnemers tegen problemen aan die de ontwikkeling en voortgang van de burgerorganisaties bemoeilijken. Hier kan onderzoek naar de historische voorgangers goed van pas komen; door de structuur van deze historische instituties voor collectieve actie te bestuderen kan onderzocht worden wat stimulerende en bedreigende factoren voor dergelijke organisaties zijn en wat ze succesvol maakt. Bestudering van de geschiedenis is essentieel voor het begrip van de mechanismen die ten grondslag liggen aan geslaagde instituties voor collectieve actie en kan lessen verschaffen voor hedendaagse organisaties. Deze scriptie probeert een bijdrage te leveren aan een beter inzicht in die mechanismen. Dit zal gedaan worden aan de hand van de volgende onderzoeksvraag, die het tevens mogelijk maakt om te onderzoeken waar de gilden en burgerinitiatieven verschillen en of de huidige organisaties iets kunnen leren van hun historische evenknie:

In welke mate is er een gelijkenis tussen huidige burgerinitiatieven die zich richten op zorg en welzijn en middeleeuwse/vroegmoderne gilden op het gebied van organisatiestructuur, lidmaatschap, interne regelgeving en de relatie met de (lokale) overheid?

Het onderzoek om tot een beantwoording van deze vraag te komen bestaat uit verschillende onderdelen. Om tot een beeld van de organisatorische aspecten van gilden te komen is er gebruik gemaakt van secundair literatuuronderzoek. Er wordt onderscheid gemaakt tussen koopliedengilden, ambachtsgilden en verenigingen van knechten. De nadruk zal liggen op ambachtsgilden omdat deze collectieven het best aansluiten bij de huidige burgerinitiatieven door het lokale karakter. Koopliedengilden beperkten zich niet tot te eigen stad doordat zij ook op langeafstandshandel concentreerden.⁹

Wat betreft de huidige burgerinitiatieven is het onderzoek toegespitst op organisaties die zich richten op zorg en welzijn. Informatie is verkregen uit literatuur en rapporten die betrekking hebben op de huidige ontwikkeling van burgerinitiatieven. Tevens zal geput worden uit opgedane kennis bij lezingen, bijeenkomsten en afspraken die binnen mijn stage bij Aedes-ActiZ kenniscentrum Wonen-Zorg (KCWZ) hebben plaatsgevonden. Tijdens deze

⁸ T. de Moor, 'Eendracht maakt macht. De rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving' in *Leidschrift* 25.2 (2010) p.7.

⁹ J. Puttevils, 'Voor macht en winst. Koopmansgilden en collectieve actie in pre-industrieel Europa, een overzicht' in *Leidschrift* 25.2 (2010) p.97.

stage heb ik een enquête ontwikkeld voor huidige zorginitiatieven. De resultaten van deze enquête zullen, indien relevant, gebruikt worden om in te gaan op de verschillende aspecten die aan bod zullen komen.¹⁰ Naast de resultaten van de enquête onder vierentwintig burgerinitiatieven zijn de gehouden diepte-interviews bij zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt een informatiebron.¹¹ De burgerinitiatieven waarop dit onderzoek betrekking heeft zijn coöperaties, verenigingen en stichtingen. In tegenstelling tot coöperaties en verenigingen, hebben stichtingen geen leden. Coöperaties mogen eventuele winst verdelen onder hun leden, terwijl verenigingen hier niet toe gerechtigd zijn.¹² Ondanks de verschillende eisen waaraan de uiteenlopende rechtspersonen moeten voldoen, zullen ze gezamenlijk behandeld worden in dit onderzoek.

De gilden en de huidige burgerinitiatieven worden niet alleen vergeleken, maar ook getoetst aan de zeven design principles van Elinor Ostrom. Deze Nobelprijswinnares heeft in haar boek *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action* een aantal kenmerken van succesvolle instituties voor collectieve actie geformuleerd: de ‘*design principles*’.¹³ Deze voorwaarden zijn weliswaar ‘geen absoluut noodzakelijke voorwaarde voor succes maar als er aan voldaan wordt draagt het zeker bij aan de kracht van de organisatie’.¹⁴ De hoofdstukken in deze scriptie zijn ingedeeld naar de design principles maar voor een zo breed mogelijke vergelijking zullen ook aspecten behandeld worden die niet direct aansluiten bij de voorwaarden zoals Ostrom deze opgesteld heeft.

Het eerste hoofdstuk beslaat een weergave van de ontstaansgeschiedenis van de verschillende instituties van collectieve actie. Besproken zal worden waarom burgers zich verenigen in collectieven, onder wat voor omstandigheden ze tot stand komen en wat de toegangsvoorwaarden van de verschillende instituties voor collectieve actie zijn. In dit hoofdstuk zal getoetst worden in hoeverre gilden en burgerinitiatieven voldoen aan de eerste voorwaarde van Ostrom. In het tweede hoofdstuk zal ingegaan worden op regelgeving, de interne organisatiestructuur en lidmaatschap van de verschillende instituties. Aspecten die aan bod komen zijn: vorming, taken, verwachtingen, participatie en sociale binding van het bestuur, leden en vrijwilligers. In dit hoofdstuk wordt getoetst aan Ostroms’ tweede en derde designprinciple. Hoofdstuk 3 focust op regelingen rondom controle, sanctionering en interne

¹⁰ Enquête Burgerinitiatieven. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

¹¹ Interviews Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt 7 mei 2013. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

¹² Kamer van Koophandel. www.kvk.nl.

¹³ E. Ostrom, *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action* (Cambridge 1990) pp.90-102.

¹⁴ Ostrom, *Governing the Commons* p.90.

conflicten van gilden en burgerinitiatieven en sluit aan bij voorwaarde vier, vijf en zes van Elinor Ostrom. Het vierde hoofdstuk behandelt de relatie met de (lokale) overheid. Burgers hebben te maken met landelijk of regionaal bestuur en daarmee ook met wet- en regelgeving. Dit laatste hoofdstuk is opgebouwd rondom de zevende en laatste voorwaarde van de Nobelprijswinnares.

In de conclusie zullen de verschillende elementen samengebracht worden en zal beschreven worden welke kenmerken wel of niet bewaard zijn gebleven. Daarnaast zal blijken op welke vlakken huidige burgerinitiatieven iets kunnen overnemen of leren van gilden en zal er stof worden gegeven voor verdere discussie en onderzoek. Tot slot is hierin een tabel opgenomen waarin getracht wordt een schematisch overzicht van de vergeleken kenmerken te geven.

Het is van belang om te realiseren dat zowel gilden als burgerinitiatieven onderling verschillend zijn. In deze scriptie wordt voornamelijk gewezen op algemene kenmerken die bij de meeste ambachtsgilden en burgerinitiatieven voorkomen. Leidend hierin zijn de woorden van Elinor Ostrom: '*Despite all of the differences all share fundamental similarities*'¹⁵

¹⁵ Ostrom *Governing the Commons* p.88.

1. Afgebakende grenzen

Om een goed beeld te kunnen geven van de verschillende instituties voor collectieve actie is het belangrijk om eerst heldere definities te formuleren. Afhankelijk vanuit welke invalshoek wetenschappers naar de gilden keken en of zij de nadruk legden op de politieke, economische, sociale, culturele of religieuze doeleinden van de verschillende gilden heeft men diverse definities gegeven.¹⁶ Daarnaast hebben er in een tijdsbestek van acht eeuwen zoveel evoluties en gedaanteverwisselingen plaatsgevonden dat een scherpe definitie lastig op te stellen is zonder talrijke organisatievormen buiten beschouwing te laten.¹⁷ De definitie van gilden die gehanteerd zal worden is daarom een samengestelde: een lokale, door de overheid erkende, vereniging van ambachtlieden en kleinhandelaren, welke alle gemeenschappelijke belangen van een beroep vertegenwoordigt.¹⁸ Hierbij moet vermeld worden dat ieder gilde verschillend was en er veel diversiteit tussen de organisaties bestond.¹⁹

De definitie van gilden komt deels overeen met de definitie van hedendaagse burgerinitiatieven: een gezamenlijk, meestal lokaal, georganiseerd initiatief van burgers met als doel het inzetten van de krachten en talenten van burgers voor het realiseren van veranderingen in de samenleving. Het gaat hierbij om een zelforganisatievorm van burgers die zelf het eigenaarschap dragen.²⁰ Net als bij de gilden bestaat er een grote diversiteit in burgerinitiatieven.

Zoals in de inleiding vermeld, worden de zeven design principles van Elinor Ostrom als leidraad gebruikt voor de vergelijking tussen gilden en burgerinitiatieven. In haar eerste stelregel geeft zij aan dat een institutie duidelijk afgebakende grenzen moet hebben. Dit heeft betrekking op het gebied waarbinnen een collectief invloed uitoefent maar is tevens verbonden aan de gebruiks- en beheersregels. Er moet besloten worden wie gebruik mag maken van producten en diensten van een institutie voor collectieve actie.²¹

¹⁶ C. Lis en H. Soly 'Craft guilds in comparative perspective: the Northern and Southern Netherlands, a survey' in: C. Lis, J. Lucassen, M. Prak en H. Soly ed., *Craft guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power, and Representation* (Aldershot 2006) p.2.

¹⁷ J. Akkerman, *Het ontstaan der ambachtsgilden* (Amsterdam 1919) p.2.

¹⁸ Samengevoegde definities van M. Prak (*Craft guilds in North-Western Europe*), H. von Lösche (*Die Kölner Zunfturkunden*) en Von Below (*Entstehung der Deutschen Stadtgemeinde*). Laatste twee geciteerd in J. Akkerman, *Het ontstaan der ambachtsgilden* (Amsterdam 1912).

¹⁹ C. Lis, J. Lucassen, M. Prak en H. Soly (ed.), *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation* (Aldershot 2006) p.224.

²⁰ Beltman, *Aandacht voor iedereen* (Utrecht 2012) p.4.

²¹ Ostrom *Governing the Commons* p.91.

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens de oprichting en toegangsvoorwaarden van gilden en hedendaagse burgerinitiatieven beschreven waarna getoetst wordt in hoeverre voldaan wordt aan de eerste stelregel van Ostrom

1.1 Gilden

De eerste gilden ontstonden in Europese steden van de twaalfde en dertiende eeuw.²² Het ontstaan van gilden hield nauw verband met de ontwikkeling van de steden; de groeiende populatie had tot gevolg dat de vraag naar producten groeide, waardoor de behoefte aan gekwalificeerde ambachtlieden toenam. In eerste instantie ging het veelal om smeden en wapenmakers, maar later breidde de behoefte zich geleidelijk uit naar andere ambachten.²³ Uit het verband tussen urbanisatie en de opkomst van gilden is op te maken dat voor de oprichting van deze organisaties een bepaalde *critical mass* qua bevolkingsgrootte nodig was; binnen kleine gemeenschappen was het voor ambachtlieden niet nodig zich te verenigen in een gilde omdat zij hun professionele relatie simpeler en op kleinere schaal konden organiseren. In steden met minder dan vijfhonderd inwoners ontwikkelden zich geen ambachtsgilden en als een stad minder dan duizend inwoners had waren de gilden schaars.²⁴

Er waren verschillende motieven om gilden op te richten. Voor de kooplieden gold dat ze buiten de bestaande feodale organisaties, die zich voornamelijk richtten op de onderlinge relaties tussen adel geestelijken en boeren, vielen. De kooplieden probeerden een sterkere economische en politieke positie te verwerven door zich te verenigen in broederschappen.²⁵ Waar in eerste instantie deze gemeenschappen zich voornamelijk concentreerden op sociale contacten en netwerkuitbreiding, hielden ze zich op den duur ook bezig met belangenbehartiging. Uit de broederschappen ontwikkelden zich uiteindelijk de eerste koopliedengilden. Deze gilden concentreerden zich op de zakelijke belangen van de kooplieden en focusten zich op regelingen en juridische en bestuurlijke rechten. Op deze manier verkregen de kooplieden een vooraanstaande rol binnen de samenleving en konden zij zich bemoeien met het stadsbestuur.²⁶

In navolging van de kooplui verenigden ook de ambachtlieden zich, om voornamelijk economische redenen, in gilden. Daarnaast probeerden ze, net als koopliedengilden, hun

²² B. de Munck, P. Lourens en J. Lucassen, 'The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries, 1000-1800' in C. Lis e.a., *Craft guilds in the Early Modern Low Counties* (Aldershot 2006) pp.35-36.

²³ N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s-Hertogenbosch 1946) p.10.

²⁴ De Munck e.a., 'The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries, 1000-1800' p.36.

²⁵ Puttevils 'Voor macht en winst' pp.104-106.

²⁶ P.J.M. Aalberse, *Opkomst, Bloei en Verval der Gilden* (Leiden 1912) pp.14-15.

politieke invloed te vergroten.²⁷ Een voorbeeld van dit laatste is de Gildebevrijding van 1304 in Utrecht; dit was een strijd van de ambachtslieden tegen de heersende adel en kooplieden die hun grote invloed op het stadsbestuur gebruikten ten eigen faveure. De ambachtsgilden werden hierdoor benadeeld maar door vereniging in gilden konden zij gezamenlijk de druk van bovenaf weerstaan. In 1304 bewerkstelligden de gilden erkenning op politiek gebied en konden zij invloed uitoefenen op de keuze van het stadsbestuur.²⁸ De vroege gilden werden gevormd in een periode waarin, door zich ontwikkelende steden en verschuivende machtsverhoudingen, een beperkt overheidsgezag gold.²⁹

Naast economische en politieke motieven om gilden op te richten, speelden ook sociale factoren een rol. Men verenigde zich om elkaar te kunnen helpen en om kennis uit te wisselen.³⁰ De oprichting van de gilden in de Lage Landen vond plaats in een periode waarin men loskwam van de sterke patriarchale familiebanden. Door middel van lidmaatschap van een gilde konden de ambachtslieden toch opereren in een hechte groep waar men steun vond en voor elkaar opkwam.³¹

Onderzoek van Lotte van der Vleuten en Jan Luiten van Zanden laat zien dat de oprichting van koopliedengilden, ambachtsgilden en knechtsbussen in verschillende eeuwen piekten. De kooplieden waren in de late Middeleeuwen ontwikkeld genoeg om door middel van gildevorming hun risico's te spreiden, informatie te verzamelen en een politieke positie te verwerven.³² Met de groei van de steden nam ook het niveau van scholing en ontwikkeling toe zodat de bevolking in staat was ambachtsgilden te vormen. De meeste ambachtsgilden zijn tussen 1600 en 1649 opgericht. De oprichtingspiek van knechtsbussen ligt in de periode 1700-1749. De bussen waren verenigingen van knechten, binnen de gilden hadden zij een ondergeschikte positie omdat het gilde zich concentreerde op de belangen van meesters. De knechten van één beroepsgroep verenigden zich om op te komen voor hun eigen belang. Een bus was er voornamelijk op gericht om als onderling hulpfonds te dienen en verschaft sociale zekerheid. Zo ontstond er als het ware een collectieve verzekering voor de knechten die werkzaam waren in een gilde.³³ Er was nauwelijks sprake van politieke invloed.³⁴ De

²⁷ De Munck e.a., 'The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries' p.32.

²⁸ Aalberse, *Opkomst, Bloei en Verval der Gilden* p.22.

²⁹ De Moor, 'Eendracht maakt macht' in *Leidschrift* 25.2 (2010) p.15.

³⁰ L. van Vleuten en J. Luiten van Zanden, 'Drie golven gilden. Institutionele ontwikkeling van koopliedengilden tot knechtsbussen' in *Leidschrift* 25-2 (2010) p.62.

³¹ B. de Munck, 'De return of ouderwetse debatten? Recente trends in het onderzoek naar ambachtsgilden' in *Leidschrift* (2010) p.86.

³² Van Vleuten en Luiten van Zanden, 'Drie golven gilden' pp. 60-62.

³³ Van Vleuten en Luiten van Zanden pp.64-65.

³⁴ E. Timmer, *Knechtsgilden en knechtsbussen in Nederland. Arbeidsverzekering in vroeger tijden* (Haarlem 1913).

opkomst van deze variant van een collectieve organisatie is te verklaren door een toename van het aantal arbeiders met scholing, een welwillendere houding van lokale overheden en veranderingen binnen de gilden.³⁵ De conclusie die van der Vleuten en van Zanden aan de achtereenvolgende opkomst van de gilden en knechtsbussen verbinden is dat er een ‘bepaald niveau van menselijk kapitaal’ nodig is voor de vorming van dergelijke organisaties. Er moet een voldoende ontwikkeling zijn op het gebied van onderwijs, netwerken en sociale vermogens om tot de vorming van een institutie van collectieve actie te komen.³⁶

Er speelden dus verschillende factoren en belangen een rol bij de totstandkoming van lokale gilden. Uiteindelijk hadden drie groepen belang bij de ontwikkeling en het voortbestaan van de gilden; handelaren en consumenten wilden voldoende producten van hoge kwaliteit, ambachtslieden verzekerden zich van inkomsten en een sociaal vangnet en het stadsbestuur was gebaat bij eensgezindheid onder de bevolking en een sterke middenklasse voor belastingheffing.³⁷

Toegangsvoorwaarden

Uit bewaard gebleven statuten van gilden uit het eind van de elfde en begin van de twaalfde eeuw kunnen we structuren van de gilden herleiden. De drie hoofdelementen zijn: toelating en verwachte gedrag van leden, wederzijdse bescherming en hulp, en beschrijving van de plichten die samenhangen met lidmaatschap.³⁸ Deze plichten hadden tot doel om ervoor te zorgen dat alle ambachtslieden binnen het gilde op dezelfde schaal functioneerden waardoor het exclusieve recht om het ambacht uit te voeren binnen het gilde gewaarborgd bleef en degenen die hetzelfde ambacht uitvoerden eerst lid moesten worden van het gilde.³⁹

Alleen inwoners van de stad waarin het gilde gevestigd was, konden lid worden. Dit burgerschap kon verkregen worden via geboorte en huwelijk, maar kon door buitenstaanders ook gekocht worden.⁴⁰ Bovendien moest een toekomstig meester van onbesproken gedrag zijn.⁴¹ Enkel meesters waren volwaardige leden van gilden en hadden stemrecht binnen de morgenspraak. De voorwaarden om meester te kunnen worden verschilden per gilde, maar over het algemeen moest er eerst een proef gedaan worden waarbij de aspirant meester aantoonde over de juiste technische vaardigheden te beschikken om te kunnen voldoen aan de

³⁵ Van Vleuten en Luiten van Zanden pp.63-66.

³⁶ Ibidem p.69.

³⁷ B. Gustafsson, *Power and Economic Institutions: Reinterpretations in Economic History* (Aldershot 1991) p.89.

³⁸ M. Prak ‘Craft Guilds in North-Western Europe (England, France, Low Countries)’ (oktober 2006) p.5.

³⁹ Lis e.a (ed.), *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries* p.225.

⁴⁰ Prak, ‘Guilds in North-Western Europe’ p.12.

⁴¹ Aalberse pp.62-65.

kwaliteitseisen van het gilde. Naast het volbrengen van de proef, moest hij entreegeld en vestigingskosten betalen. De hoogte van dit entreegeld verschilde per stad, gilde en ambachtsman. Globaal was er sprake van drie verschillende categorieën van toetredende leden: zonen van meesters, burgers en vreemdelingen die burgerrechten gekocht hadden. Deze drie groepen betaalden verschillende bedragen.⁴² De kosten die de benoeming tot meester met zich meebrachten, zoals betaling van de meesterproef, entreegeld en contributie, waren een graadmeter voor het lidmaatschap. Iemand die voldoende gespaard had en die in staat was om een hoge som geld neer te tellen voor zijn benoeming tot meester, werd beter in staat geacht om een succesvol lid van het gilde te worden.⁴³

Behalve bovenstaande bepalingen waren er gilden die het van belang achtten dat nieuwe meesters een bepaalde leeftijd bereikt hadden. Ook hier werd onderscheid in de verschillende categorieën van leden gemaakt, zo moesten zonen van meester bij het gilde van visverkopers in Den Bosch minimaal twintig jaar oud zijn, terwijl voor buitenstaanders een leeftijd van vijftientig vastgesteld werd.⁴⁴ Een zesde toelatingseis voor een kandidaatmeester bij sommige gilden was de beschikking over een wapenuitrusting. Hieruit blijkt het verband tussen gilden en militaire taken.⁴⁵

Samenvattend waren de voorwaarden om als meester en volwaardig lid toe te kunnen treden tot het gilde: burgerschap, vakbekwaamheid, onbesproken gedrag, betaling van entreegeld en contributie, een minimale leeftijd en de beschikking over een wapenuitrusting. Alleen meesters waren volwaardig lid van een gilde maar ook andere groepen waren betrokken bij de gilden, de zogeheten ‘beschermelingen’. Deze groep bestond uit leerlingen, gezellen en familie van meesters. Zij vielen wel onder de regelgeving van het gilde, maar hadden niet dezelfde rechten als meesters.⁴⁶

Behalve dat er eisen gesteld werden aan de toetreding tot een gilde, waren er ook richtlijnen voor uitsluiting.⁴⁷ Sommige gilden sloten lidmaatschap van vrouwen uit en bij anderen gilden was er een maximum qua aantal vrouwen dat zich aan kon sluiten. In het westen van de Republiek waren gilden betrekkelijk toegankelijk voor vrouwen maar bleven ze wel ‘tweederangs’ leden. In het oosten was het voor vrouwen lastiger toe te treden tot een

⁴² S. Bos, “Uyt liefde tot malcander.” *Onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief (1570-1820)* (Amsterdam 1998) pp.36-37.

⁴³ A. Vos, *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Hilversum 2007) p.155.

⁴⁴ Van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch* p.95.

⁴⁵ Van den Heuvel p.96.

⁴⁶ Aalberse pp.24-25.

⁴⁷ Vos, *Burgers, broeders en bazen* pp.231-237.

gilde, terwijl het in het zuiden van de Lage Landen bijna onmogelijk was.⁴⁸ Weduwen mochten het bedrijf van de overleden man houden, maar werden gedwongen een volleerde ambachtsman, een meesterknecht, in dienst te nemen.⁴⁹ Het was voor vrouwelijke leden van een gilde niet mogelijk om te stemmen bij de morgenspraak.⁵⁰ Joden werden volledig uitgesloten van lidmaatschap.⁵¹

1.2 Burgerinitiatieven

Zoals in de inleiding aangegeven is er in de huidige samenleving een tendens waarneembaar van veel nieuwe burgerinitiatieven die betrekking hebben op zorg en welzijn. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) wees hier reeds op in hun uitgave ‘*Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland*’ in 2011.⁵²

De stijgende lijn in het aantal burgerinitiatieven die betrekking hebben op welzijn en zorg is ook te zien in de enquêteresultaten (zie tabel 1). De percentages van de laatste vijf jaar opgeteld laten zien dat 70,8 procent in de afgelopen vijf jaar is opgericht, met een piek (25,0 procent) in 2012. Gezien de huidige tendens is het aannemelijk dat het aantal burgerinitiatieven dat opgericht is/wordt in 2013 aanzienlijk hoger ligt dan het aantal uit 2012.

Oprichtings- jaar	Aantal initiatieven
2013	12,5% (3)
2012	25,0% (6)
2011	12,5% (3)
2010	12,5% (3)
2009	8,3% (2)
2008	4,2% (1)
2007	4,2% (1)
2006	4,2% (1)
2005	8,3% (2)
2004	4,2% (1)
1978	4,2% (1)

Tabel 1: oprichting initiatieven⁵³

Er ontstaan steeds meer burgerinitiatieven omdat de verzorgingsstaat niet meer in staat is alle gewenste zorg te bieden. De overheid trekt zich deels terug en laat de samenleving op sommige vlakken zelf naar oplossingen zoeken.⁵⁴ De vette jaren van de verzorgingsstaat lijken voorbij. Door het oprichten van burgerinitiatieven wordt het mogelijk invloed uit te oefenen op het eigen leven, de omgeving en de invulling van zorg en welzijn. Een initiatief

⁴⁸ Lis e.a. (ed.), *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries* p.225.

⁴⁹ Bos, *Uyt liefde tot malcander* p.38.

⁵⁰ Aalberse p.25.

⁵¹ Vos p.236.

⁵² N. de Boer en J. van der Lans, ‘Burgerkracht, de toekomst van sociaal netwerk in Nederland’ *Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling* (april 2011).

⁵³ Enquêteresultaten paragraaf 1.1, vraag 4.

⁵⁴ T. Kampen e.a., ‘Affectief burgerschap in de verzorgingsstaat. Over de nieuwe publieke moraal’ in *De affectieve burger. Hoe de overheid verleidt en verplicht tot zorgzaamheid* (Amsterdam mei 2013) pp. 13-15

tracht de leefbaarheid van een wijk of dorp te verbeteren door het aanbod van zorg en welzijn te waarborgen, vernieuwen of zelfs uit te breiden.⁵⁵

Door bezuinigingen en krimp verslechtert de leefbaarheid in de ogen van de burgers.⁵⁶ De basisvoorzieningen nemen af en daarmee ook de mogelijkheid voor ouderen om langer zelfstandig in hun eigen dorp of wijk te blijven wonen. Collectieve initiatieven proberen een deel van deze basisvoorzieningen te behouden door zelf actie te nemen.⁵⁷ Naast verbeteren van leefbaarheid speelt ook solidariteit een rol bij de vorming van burgerinitiatieven; zorg voor zwakkere groepen in de eigen buurt vindt men van belang.⁵⁸ De uitgave *'Het begint bij de burger'* van het Verwey-Jonker Instituut wijst erop dat de ontwikkeling van burgerinitiatieven een logische maatschappelijke ontwikkeling is. Burgers zijn kritisch over bestaande zorg- en welzijnsvoorzieningen en vinden dat de organisatie van zorg en welzijn anders en beter kan.⁵⁹

De argumenten uit de genoemde rapporten en uitgaven worden bevestigd door de enquêteresultaten; op de vraag *'Wat is de aanleiding voor de oprichting van uw initiatief?'* antwoordde het merendeel van de respondenten dat dit voortkomt uit het besef dat het *'welzijns gedeelte'* van de zorg voor ouderen niet meer van de overheid verwacht kan worden. Er heerst met name onvrede over het (ontbrekende) aanbod van zorg in het eigen dorp of de wijk en de slechte behandeling en beleidsvoering door grote (zorg)instellingen.⁶⁰ Burgerinitiatieven willen een andere invulling geven aan zorg en welzijn, te beginnen met een persoonlijkere aanpak.⁶¹

Van der Vleuten en Luiten van Zanden toonden met hun onderzoek uit 2010 aan dat voor de oprichting van gilden een bepaald niveau van *'sociaal kapitaal'* nodig was. Ook ander onderzoek laat zien dat deze voorwaarde een rol speelt bij de oprichting van instituties voor collectieve actie; Fransisco J. Beltrán benadrukt dit in zijn artikel *'Commons, social capital, and the emergence of agricultural cooperatives in early twentieth century Spain'*. Hij wijst op het belang van lokale, sociale netwerken en voldoende kennis voor de vorming van instituties voor collectieve actie.⁶² Ook de meeste burgerorganisaties worden opgezet door mondige,

⁵⁵ Beltman, *Aandacht voor Iedereen* p.6.

⁵⁶ P. Dekker en H. Posthumus, *Burgerperspectieven 2013 (1)*, (Sociaal Cultureel Planbureau 29 maart 2013)

⁵⁷ Beltman p.6.

⁵⁸ E. Tonkens, *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven* (Amsterdam 2006) p.20.

⁵⁹ Van der Klein e.a., *Het begint bij de burger* (Verwey-Jonker Instituut januari 2013) pp.5-6.

⁶⁰ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Het onbehagen voorbij. Een wenkend perspectief op onvrede en onmacht* (Den Haag januari 2013).

⁶¹ Enquêteresultaten paragraaf 4.1, vraag 1. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

⁶² F.J. Beltrán, *'Commons, social capital, and the emergence of Agricultural cooperatives in early twentieth century Spain'* in *European Review of Economic History*, 26, 4, September 2012 pp.511-528.

ondernemende en intelligente burgers.⁶³ Soms is er kritiek dat het organisaties zijn die voornamelijk voor de elite geschikt zijn en waar de ‘zwakke’ burger niet aan bod komt. Maar burgerinitiatieven hebben over het algemeen tot doel de gehele samenleving te voorzien van hulp.⁶⁴

Soms “gebruiken” burgerinitiatieven het verleden om meer binding met de eigen omgeving te bewerkstelligen. Het Brabantse dorp Hoogeloon en de hier opererende zorgcoöperatie profiteert, naar eigen zeggen, van een jarenoude coöperatieve samenwerking tussen boeren in het dorp. De bevolking is van oudsher gewend aan en positief gestemd over deze coöperatie zodat de aanwas van leden en het draagvlak in het dorp hoog is.⁶⁵ Ook het burgerinitiatief in Elsendorp maakt gebruik van de dorpsgeschiedenis; geïsoleerd in de Peel waren de bewoners van oudsher op elkaar aangewezen. Ook tegenwoordig is het bijna vanzelfsprekend elkaar te helpen.⁶⁶

Toegangsvoorwaarden

Binnen de enquête geeft 50 procent van de burgerinitiatieven aan bepaalde voorwaarden te hebben om toe te kunnen treden als lid.⁶⁷ Overeenkomstig met de gilden moeten leden die zich willen aansluiten bij een zorgcoöperatie of een soortgelijke organisatie woonachtig zijn in het dorp, de wijk of de regio waarop het initiatief betrekking heeft. Lokaliteit kan de band tussen leden versterken en de initiatiefnemers hopen dat dit de effectiviteit en het succes van de organisatie ten goede komt. Leden van huidige initiatieven betalen, net als bij gilden, contributie en in veel gevallen entreegeld.⁶⁸ Er zijn initiatieven die bekend zijn met een bepaalde leeftijdsgrens om toe te kunnen treden tot de coöperatie of vereniging. Dit is afhankelijk van het soort initiatief; Stadsdorp Nieuwmarkt in Amsterdam is een organisatie die tracht om oudere buurtgenoten in hun wijk meer voor elkaar te laten doen. Ze stellen de eis dat leden ouder dan 55 jaar zijn.⁶⁹

Van echte uitsluiting zoals bij gilden is bij huidige burgerinitiatieven geen sprake. Behalve een eventuele leeftijdsgrens staan de organisaties open voor iedereen. De groei limiet

⁶³ B. Denters, E. Tonkens, I. Verhoeven en J. Bakker, *Burgers maken hun buurt* (Utrecht 2013) p.19.

⁶⁴ Uitslag Lokale Krachtmeting 2013. Geraadpleegd via www.kcwz.nl.

⁶⁵ *Over de Zorgcoöperatie*. Presentatie Ad Pijnenborg op conferentie zorgcoöperatie Hoogeloon. 11-04-2013.

⁶⁶ Aedes en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Wijkondernemingen* (oktober 2012) p.9.

⁶⁷ Enquêteresultaten paragraaf 2.1 vraag 5.

⁶⁸ Enquêteresultaten paragraaf 2.1 vraag 5.

⁶⁹ Enquêteresultaten. Respons Stadsdorp Nieuwmarkt.

wordt bepaald door de omvang van het dorp of de wijk; er is als het ware een ‘natuurlijke begrenzer’ van het aantal leden.⁷⁰

In vergelijking met gilden blijkt dat er door huidige burgerinitiatieven weinig eisen gesteld worden aan nieuwe leden. Met name op het vlak van vakbekwaamheid kunnen de burgerinitiatieven iets opsteken van de gilden. Bij veel huidige organisaties ontbreekt een duidelijk beeld van wat de leden zelf kunnen bijdragen aan het initiatief. Dit is met name het geval bij organisaties waarbij het ledenaantal snel groeit.

Als binnen de organisatie geen actieve benadering van de leden plaatsvindt om te informeren hoe zij kunnen bijdragen aan het initiatief, wordt dit probleem niet opgelost. De gilden wisten door hun toetredingsvoorwaarden en strikte eisen precies wat voor leden toetraden en wat er van hen verwacht kon worden. Door betere informatie in te winnen als iemand lid wordt van een burgerinitiatief zou het participatieprobleem waar sommigen organisaties mee kampen voorkomen kunnen worden. Er zal geïnformeerd moeten worden of het nieuwe lid iets kan bijdragen aan het initiatief of juist een zorgvraag heeft. Hierbij zal een goede balans gevonden moeten worden; vraag en aanbod moeten op elkaar aansluiten om de reciprociteit binnen de organisatie te waarborgen.⁷¹ Het principe van vraag of aanbod zal beter geïntegreerd kunnen worden bij de aanmelding als lid. Dit betekent niet dat burgerinitiatieven hun ingangseisen moeten aanpassen, maar dat de procedure bij aanmelding beter georganiseerd kan worden.

1.3 Toetsing aan Ostrom

Zowel de gilden als burgerinitiatieven voldoen aan de eerste voorwaarde van Ostrom. Zoals de verschillende definities aangeven zijn het lokale organisaties die zich beperken tot hun eigen stad, dorp of wijk. Beiden zijn ook duidelijk bij de bepaling wie gebruik mag maken van de diensten van het collectief; de organisaties richten zich op hun eigen leden. Wie deze leden zijn wordt mede bepaald door de toegangsvoorwaarden die een institutie voor collectieve actie hanteert. Voor instituties voor collectieve actie is het belang om een goede balans te vinden tussen inclusiviteit en exclusiviteit.⁷² Voor gilden gold dat als niet alle ambachtslieden van een beroepsgroep aangesloten waren bij het gilde er niet voldoende grond

⁷⁰ Interview met Jan Sniijders, voorzitter zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt. 07-05-2013. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

⁷¹ T. Knijn, *Het prijzen van de zorg. Sociaal beleid op het snijvlak van privé en publiek* (Utrecht 18 mei 2004) pp.20-25.

⁷² De Moor, ‘Eendracht maakt macht’ p.10.

was voor het effectief maken van prijs- en productieafspraken. Daarnaast zou een klein ledenaantal kunnen zorgen voor te weinig representativiteit om te kunnen overleggen met autoriteiten of politieke invloed te verwerven. Daartegenover staat dat collectieven vaak beter functioneren als het kleine organisaties blijven binnen een kleine gemeenschap.⁷³ Door middel van toegangsvoorwaarden kunnen instituties voor collectieve actie het evenwicht tussen in- en exclusiviteit bewaken.

Gilden voerden dit strikter uit dan huidige burgerinitiatieven doordat zij strengere toelatingseisen hadden en niet toestonden dat mensen buiten het gilde het ambacht uitvoerden. De grenzen waren duidelijk afgebakend, niet in de laatste plaats om concurrentie te voorkomen.⁷⁴ Huidige burgerinitiatieven richten zich behalve het aanbod van diensten ook op de ontwikkeling van sociale cohesie in hun eigen regio. Hier proberen ze ook niet-leden bij te betrekken, die later lid kunnen worden van het initiatief.

⁷³ De Moor 'Eendracht maakt macht' pp.9-10.

⁷⁴ A. van Schuppen, 'Verenigd in het veen: het Veenraadschap van de Stichtse en Gelderse venen als institutie voor collectieve actie, 1546-1650' in *Leidschrift* 25.2 (2010) p.34.

Hoofdstuk 2: Regels en Inspraak

Het tweede design principle van Ostrom heeft betrekking op regels en afspraken die gemaakt worden binnen een institutie voor collectieve actie. De regels die gehanteerd worden moeten op elkaar, op de omgeving en op de eigen situatie aangepast zijn. Ze geeft hiermee aan dat niet alle regels als blauwdruk gebruikt kunnen worden voor elk initiatief maar dat het van de omstandigheden afhangt of een regel effect heeft of niet.⁷⁵

Ostroms' derde voorwaarde gaat in op de totstandkoming van het reglement binnen een collectief: het is van belang dat het merendeel van de personen op wie de regels van toepassing zijn inspraak heeft bij de vorming daarvan en in staat is om eventuele aanpassingen door te voeren.⁷⁶ Door de leden mee te laten praten over de regelgeving binnen de organisatie, zijn collectieve instituties beter in staat in te spelen op externe en interne veranderingen.⁷⁷

In dit hoofdstuk worden de regelgeving, organisatiestructuur en sociale factoren van de instituties voor collectieve actie onder de loep genomen waarna getoetst wordt in hoeverre voldaan wordt aan de tweede en derde voorwaarde van Ostrom.

2.1 Gilden

Bestuur

Het belangrijkste orgaan binnen de gilden was de 'morgenspraak', oftewel de ledenvergadering. In deze vergadering werden functionarissen gekozen die het gildebestuur vormden. Dit bestuur, binnen de gilden bekend als 'het college van overlieden' of als 'de oudermannen', bestond meestal uit vijf leden en werd geleid door de Deken, de voorzitter. Het college van overlieden functioneerde over het algemeen voor een periode van één jaar in dezelfde samenstelling, daarna trad het bestuur, naar de wens van de morgenspraak, in zijn geheel of gedeeltelijk af. Afgetreden overlieden waren na twee, drie of vier jaar weer herkiesbaar, dit varieerde per gilde.⁷⁸ Het vervullen van een bestuurstaak leverde veel aanzien en een financiële vergoeding op.⁷⁹

⁷⁵ Ostrom p.92.

⁷⁶ Ibidem p.93.

⁷⁷ De Moor, 'Eendracht maakt macht' p.11.

⁷⁸ Aalberse p.26.

⁷⁹ Van den Heuvel p.108.

Via de morgenspraak kozen de leden het bestuur. De selectie van dekens en bestuursleden kon verschillen per Gilde.⁸⁰ Zo werd in 's-Hertogenbosch door de aftredende bestuursleden een lijst opgesteld van meesters die verkozen konden worden.⁸¹ Onderzoek van J. Dambruyne toont aan dat slechts 13,7 procent van de meesters van het kleermakersgilde in Gent uiteindelijk een bestuursfunctie heeft bekleed, tegenover 26 procent bij het brouwersgilde en slechts 10 procent van de handelaren.⁸² Bij sommige gilden was er sprake van sociale voorselectie.⁸³

Voorname in de late Middeleeuwen en aan het begin van de Vroegmoderne Tijd, voordat er op grote schaal specialisatie plaatsvond, bestonden er gilden waarbinnen meerdere ambachten verenigd waren. In dit soort gilden was het streven om alle ambachten in het bestuur vertegenwoordigd te hebben. Een voorbeeld hiervan is het Smedengilde in Amsterdam rond 1554. In de statuten van dit Gilde was opgenomen dat het college van overliden moest bestaan uit twee grofsmeden, één koperslager, één slotenmaker en één hamer- of messenmaker.⁸⁴

Bestuurstaken waren onder andere bedrijfsvoering binnen het Gilde, externe communicatie met het stadsbestuur en de planning en invulling van de morgenspraak. Het bestuur bewaakte ook de normen en regels van het Gilde, zoals opgenomen in de statuten.⁸⁵ Deze statuten waren door het Gilde zelf samengesteld, zei het in sommige gevallen in samenspraak met het stadsbestuur.⁸⁶ Waarschijnlijk werden niet alle regels steeds opnieuw bedacht maar werden reglementen van elkaar overgenomen en aangepast aan de eigen omstandigheden: zo vroegen in 1741 de knechten van het metselaarsgilde het stadsbestuur van Utrecht naar documenten van het organisatiemodel van de knechtsbus van bijlhouwersknechten uit 1730.⁸⁷

Oudermannen hadden ook een voorname rol bij de samenstelling van het Gilde: het afnemen van de Gildeproef, waarbij een leerling moest aantonen dat hij tot meester benoemd kon worden, vond meestal plaats onder toezicht van het Gildebestuur. Daarnaast was het college van overliden verantwoordelijk voor de voordracht van nieuwe Gildeleden bij de

⁸⁰ Prak 'Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries' in C. Lis e.a. (ed.), *Craft guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power, and Representation* (Aldershot 2006) p.81.

⁸¹ Van den Heuvel p.78.

⁸² J. Dambruyne, 'Guilds, Social Mobility and Status in Sixteenth-Century Ghent' in *International Review of Social History*, 43, pp.37-78. p.55.

⁸³ Prak, 'Corporate Politics' p.82.

⁸⁴ Aalberse p.26.

⁸⁵ Ibidemp.27.

⁸⁶ De Moor, 'Eendracht maakt macht' p.9.

⁸⁷ Bos p.176.

morgenspraak.⁸⁸ De oudermannen beheerden de financiën van het gilde en waren verantwoordelijk voor de verdediging en bescherming van de rechten van het gilde en haar leden. Ze onderhielden daarom nauw contact met het stadsbestuur en andere autoriteiten.⁸⁹

Leden

Zoals beschreven stemden de meesters op de morgenspraak over de vorming van het gildebestuur. Daarnaast konden ze bij deze vergadering hun stem laten horen over de gang van zaken binnen het gilde. Agendapunten van dergelijke vergaderingen hadden betrekking op het beleid, de financiën, de rechtspraak en de aanwas van nieuwe leden. Daarnaast legde het bestuur verantwoording af voor genomen beslissingen en uitgaven.⁹⁰ In deze vergaderingen werden ook de regels besproken en aangepast; in economisch slechte tijden werden bijvoorbeeld de toelatingseisen aangepast en werden vrouwen als eerste het lidmaatschap ontzegd.⁹¹

De participatiegraad bij dergelijke vergaderingen was hoog door verplichte aanwezigheid.⁹² Het streven was om gezamenlijk de belangen te behartigen van de gehele ambachtsgroep.⁹³ Behalve gedwongen aanwezigheid probeerden verschillende gilden ook op andere manieren participatie en met name de onderlinge sociabiliteit tussen leden te vergroten. Ze organiseerden gezamenlijke maaltijden en drinkpartijen die werden gezien als de uitgelezen mogelijkheden voor het bijleggen van geschillen, versteviging van de onderlinge banden en om de gemeenschappelijke doelen te benadrukken.⁹⁴ Zo besteedde het timmerliedengilde in 's-Hertogenbosch in 1694-1695 het grootste deel van de uitgaven aan diners, de huur van een muzikant, tabak, pijpen en inkoop van bier.⁹⁵

De gildendwang was een belangrijke maatregel: alle ambachtlieden die in een stad een bepaald ambacht wilden uitoefenen, waren gedwongen zich aan te sluiten bij het gilde dat deze beroepsgroep verenigde en vertegenwoordigde.⁹⁶ De gildendwang verplichtte ambachtlieden tevens zich te houden aan de reglementen, inclusief de financiële lasten en

⁸⁸ Aalberse p.27.

⁸⁹ Ibidem p.27.

⁹⁰ Ibidem p.26.

⁹¹ De Moor, 'Eendracht maakt macht' p.10.

⁹² N. Slokker, *Ruggengraat van de stad. De betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818* (Amsterdam 2010) p.142

⁹³ G. Richardson, *Medieval Guilds* (Californië 2010), geraadpleegd op website van de Economic History Association.

⁹⁴ Vos pp.160-161.

⁹⁵ Vos p.160.

⁹⁶ M. van Leeuwen, *De Rijke Republiek: gilden, assuradeurs en armenzorg 1500-1800* (Den Haag 2000) p.166.

maatschappelijke plichten, zoals die opgesteld waren door de gilden.⁹⁷ Gilden moesten een stabiele, zelfhandhavende vereniging vormen die een structuur bezat die het maken en uitvoeren van collectieve beslissingen mogelijk maakte.⁹⁸

Sociale zekerheid

Gilden waren niet alleen gericht op economische en politieke positieverbetering, ze verschaften ook sociale zekerheid aan hun leden door uitkeringen te verschaffen bij ziekte, werkloosheid en voor begrafenissen.⁹⁹ Zorg voor anderen en solidariteit waren al vroeg van belang binnen de gilden.¹⁰⁰ Dergelijke zorg bestond uit waken bij een ziekbed van een gildebroeder, het bijwonen van de begrafenis en soms het uitdelen van brood aan de minder bedeeden. Het smedengilde in 's-Hertogenbosch bepaalde in 1302 al dat gildebroeders elkaars begrafenismissen moesten bijwonen en een schenking moest doen aan de familie. Daarnaast ontving een broeder die ziek werd of verarmde acht penningen en bij overlijden zou zijn uitvaart bekostigd worden.¹⁰¹ Het timmerliedengilde in Dordrecht bepaalde in 1387 dat ieder lid wekelijks vier penningen moest betalen ten behoeve van de zieke broeders.¹⁰² De verplichting om begrafenissen bij te wonen benadrukte de solidariteit en een druk bezochte uitvaart zorgde bovendien voor aanzien van het gilde.¹⁰³

Het bieden van sociale zekerheid nam toe na de Reformatie. Vóór de Hervorming gaven gilden veel geld uit aan diensten, missen, feesten en een gildealtaar van hun schutspatroon. Na de Reformatie werd hier minder geld aan besteed en werd dit steeds vaker gebruikt voor steun aan zieken en behoeftigen.¹⁰⁴ Vanaf de zestiende eeuw ontwikkelde steeds meer gilden aparte onderlinge hulpfondsen. Deels was dit een formalisering van de hulp die al aangeboden werd maar het ging ook om uitbreiding van die hulp. Dergelijke 'gildenbussen' hebben in de meeste gevallen tot in de negentiende eeuw bestaan. De vorm, hoogte en dekking van verzekeringen verschilden sterk per gilde en per regio.¹⁰⁵ Zoals te zien is in tabel 2.

⁹⁷ S. Bos, *Uyt liefde tot malcander. Onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief, 1570-1820* (Amsterdam 1998) p.35.

⁹⁸ Richardson, *Medieval Guilds*.

⁹⁹ Presentatie J. Lucassen 'Instituten voor collectieve actie als oplossing. Collectieve risicobestrijding, met name in Nederland tot 1800' in collegereeks 'Keeping it in the Family?' november 2011.

¹⁰⁰ Van Leeuwen, *De Rijke Republiek* p.166.

¹⁰¹ Van Leeuwen, p.166.

¹⁰² Ibidem p.166.

¹⁰³ Vos p.182.

¹⁰⁴ Van Leeuwen, p.166.

¹⁰⁵ Ibidem pp.167-168.

	Amsterdam		Utrecht			Leiden	
	C.	S.	T	Bm.	Bk.	W.	LG.
<i>Collectief</i>							
<i>Kosten in guldens</i>							
Entreegeld	150-250	56-77	10	69	0	1	1
Jaarlijkse premie	5	7-12	4	2	5	5	5
Gemiddelde kosten p.j. (gerekend over 30 jaar)	10-13	8-14	4	4	5	5	5
<i>Premie in % inkomen</i>							
Entreegeld	.	18-25	3	22	0	0	0
Jaarlijks	.	2-4	1	1	2	2	2
Per jaar over 30 jaar	.	5	1	1	2	2	2
<i>Uitkeringsvoorwaarden</i>							
Lidmaatschap verplicht	+	+	+	+	-	-	-
Max. leeftijd bij toetreding	-	30-32	60	-	50	30	40
Eigenrisico in dagen	8	-	8	-	8	-	-
Max. duur in weken	-	-	-	-	32	26	26
<i>Uitkering in guldens per jaar</i>							
Ziekengeld	3	2,5	3,25	2,5	2,5	2	3
Ziektekosten	-	-	-	-	-	+	-
<i>Meeverzekerde voor</i>							
Begraveniskosten	+	-	-	+	+	+	+
Weduwepensioen	+	-	+	-	-	-	-
Ouderdomspensioen	+	+	+	-	-	+	+
C. Chirurgijnsgilde S. Scheepstimmermansgilde T. Turfdragersgilde Bm. Bijlhouwersgilde (meesters) Bk. Bijlhouwersknechtsbos W. Wolkammersknechts LG. Beurs der Leydsche Gerechtigheyd							

Tabel 2: Voorwaarden van ziekengeldverzekeringen circa 1750 ¹⁰⁶

2.2 Burgerinitiatieven

Bestuur

Bij de burgerinitiatieven wordt het bestuur ook gekozen door de leden. Kijkend naar de statuten van verschillende, door burgers opgezette, zorgcoöperaties, valt op dat het bestuur uit een minimaal aantal personen (meestal vijf) dient te bestaan en dat er gebruikt wordt gemaakt van een rooster voor aan of aftreden, waarmee ze proberen de continuïteit te waarborgen. De zittingsduur verschilt per organisatie. Bij de burgerinitiatieven zijn bestuursleden vaak direct

¹⁰⁶ Van Leeuwen p.169.

herkiesbaar, soms met een maximum van het aantal herverkiezingen.¹⁰⁷ Er is geen sprake van een tussenperiode zoals bij de gilden.¹⁰⁸

Opvallend is dat meerdere burgerinitiatieven aangeven moeite te hebben met het vinden van nieuwe bestuursleden.¹⁰⁹ Dit is een gevaar voor de continuïteit van een burgerinitiatief en de eigen regels van aan- en aftreden kunnen niet worden nageleefd als bestuursleden langer zitting moeten nemen dan voorgeschreven. Blijkbaar is besturen geen aantrekkelijke functie met als gevolg dat de zittende bestuursleden taken op zich blijven nemen en de functie nog onaantrekkelijker wordt. Wellicht kan, zoals bij de gilden, een bestuursvergoeding hier een oplossing zijn.

De taken van bestuursleden van huidige burgerinitiatieven komen grotendeels overeen met de taken van de oudermannen. De planning, uitnodiging en agenda van de ledenvergaderingen liggen in handen van het bestuur en de voorzitter leidt deze vergaderingen en laat de leden aan het woord. Ook de aanmelding van nieuwe leden geschiedt via het bestuur dat via verschillende communicatiemiddelen probeert leden te werven.¹¹⁰ Hierin is echter ook een taak weggelegd voor de leden zelf die mensen uit hun omgeving kunnen inlichten over het bestaan van het burgerinitiatief. De financiën en communicatie met externe partijen is ook een taak van het bestuur.¹¹¹

Naast deze managementtaken houdt het bestuur zich ook vaak bezig controle op processen binnen het initiatief. Uit de enquête blijkt dat bij ruim 90 procent van de geënquêteerde burgerinitiatieven regelmatig interne evaluatie plaatsvindt.¹¹² Een belangrijke rol is hierbij weggelegd voor de algemene ledenvergadering. Deze vindt echter slechts één a twee keer per jaar plaats. Het bestuur komt vaker bij elkaar om de voortgang van de verschillende projecten te bespreken. Behalve met managen houdt het bestuur zich ook bezig met monitoren.¹¹³

De regelgeving bij burgerinitiatieven wordt door de instituties zelf bepaald, leden hebben hier invloed op en de regels worden aangepast aan de omstandigheden. Huidige burgerinitiatieven nemen ook elementen over van elkaar. Een goed voorbeeld hiervan is de zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt die in december 2012 opgericht is. De initiatiefgroep van dit burgerinitiatief heeft twee voorbeelden gebruikt voor de vorming van hun eigen organisatie:

¹⁰⁷ Statuten zorgcoöperaties Hoogeloon geraadpleegd via www.zorgcooperatie.nl en statuten zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt, geraadpleegd via www.austerlitzbelang.nl.

¹⁰⁸ Statuten zorgcoöperatie Hoogeloon.

¹⁰⁹ Enquêteresultaten en interviews Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt.

¹¹⁰ Enquêteresultaten en interviews Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt.

¹¹¹ Reglementen Zorgcoöperatie Hoogeloon en Austerlitz Zorgt.

¹¹² Enquêteresultaten paragraaf 2.1, vraag 7.

¹¹³ Enquêteresultaten paragraaf 2.1.

de statuten zijn grotendeels overgenomen van zorgcoöperatie Hoogeloon en het organisatiemodel is gekopieerd van Elsendorp, in dit dorp maakt men gebruik van een dorpsondersteuner die inspeelt op de vraag van de zorgbehoevende inwoners.¹¹⁴ De statuten en het model hebben ze vervolgens aangepast aan hun eigen omgeving en wensen.¹¹⁵ Initiatiefnemers van ‘best practices’ als zorgcoöperatie Hoogeloon wijzen er op dat er geen blauwdruk voor de organisatie van burgerinitiatieven bestaat omdat iedere situatie en omgeving verschilt.¹¹⁶ Uit de interviews blijkt verder dat behalve overname van elementen ook uitwisseling van kennis erg waardevol kan zijn instituties voor collectieve actie. Startende initiatieven kunnen leren van de fouten en problemen waar eerdere organisaties tegenaan gelopen zijn.¹¹⁷

Leden

De ledenvergadering is het belangrijkste orgaan binnen de burgerinitiatieven. De besluitvorming toont gelijkenis met de gebieden waarop leden van gilden invloed uit konden oefenen bij de morgenspraak maar er is geen aanwezigheidsplicht. Huidige instituties voor collectieve actie bespreken op de ledenvergadering het beleid en de toekomst van de organisatie. Uit de enquête blijkt dat leden invloed uit kunnen oefenen op het aanbod van diensten (72,0%). Verder zijn belangrijke aspecten waarbij de leden een beslissende stem hebben het kiezen van nieuwe bestuursleden (64,0%) en de besteding en bestemming van het beschikbare budget (56,0%).¹¹⁸ Zoals te zien is in onderstaande grafiek 1.

¹¹⁴ C. Hovenier (ed.) *Wijkondernemingen* Aedes en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (oktober 2012) p.9.

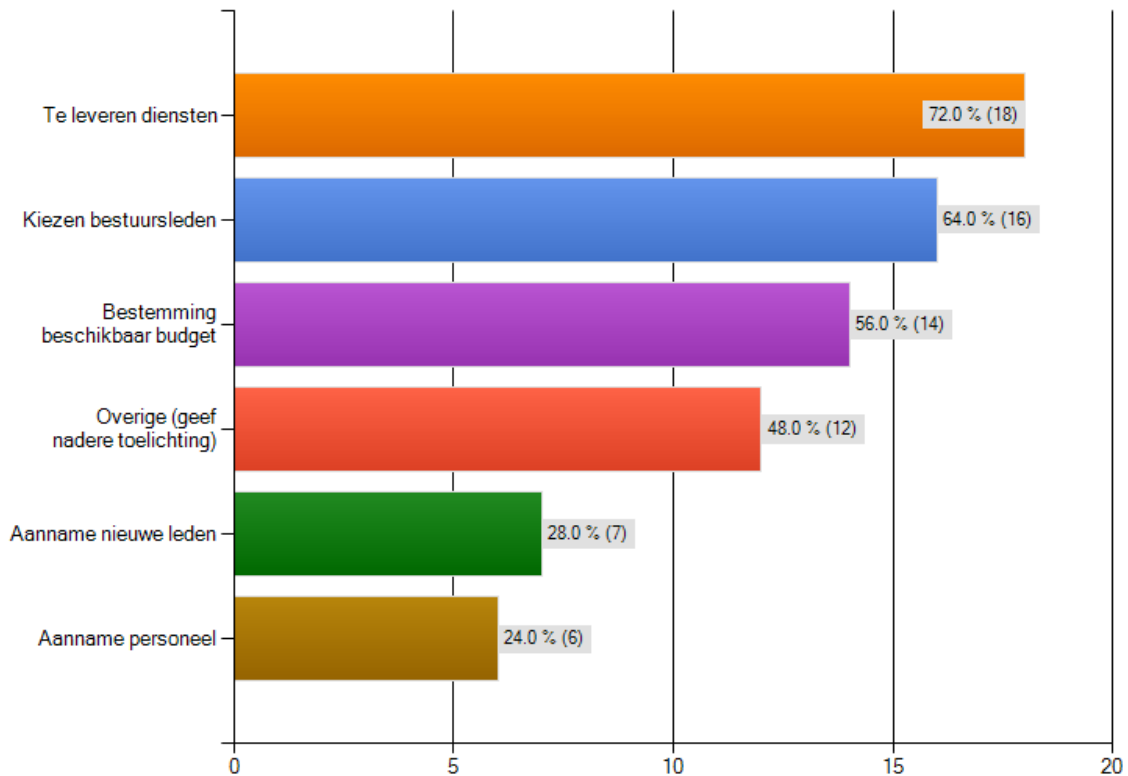
¹¹⁵ Interviews zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt afgenomen op 07-05-2013.

¹¹⁶ *Over de Zorgcoöperatie*. Presentatie Ad Pijnenborg op conferentie zorgcoöperatie Hoogeloon. 11-04-2013.

¹¹⁷ Interviews zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt afgenomen op 07-05-2013.

¹¹⁸ Enquêteresultaten paragraaf 2.1, vraag 1.

Onze leden kunnen invloed uitoefenen op de volgende gebieden van besluitvorming (aanvinken indien van toepassing, meerdere antwoorden mogelijk):

Grafiek 1: Invloedsgebieden leden burgerinitiatieven ¹¹⁹

Van belang voor een organisatie is de participatiegraad van deelnemers en leden. Om de gemeenschappelijke doelen te bereiken is het van belang dat iedereen bijdraagt en hetzelfde doel nastreeft. Ostrom wijst op het probleem van *free-riders* binnen instituties voor collectieve actie: personen die profiteren van de diensten van de institutie voor collectieve actie maar er zelf niet aan bijdragen.¹²⁰ Dit kan ertoe leiden dat degenen die wel investeren in het initiatief niet het door hen gewenste effect behalen wat onvrede binnen de organisatie tot gevolg kan hebben.¹²¹

Henk Beltman wijst in zijn artikel ‘Aandacht voor iedereen’¹²² op het belang van een gezamenlijke visie van burgers binnen een initiatief. Als er geen overeenstemming over de doelstelling bestaat zal er geen nauwe samenwerking ontstaan en zal het initiatief uit elkaar vallen.¹²³ Ook in het onderzoek van Prof. Dr. D. Wildermeersch ‘Leren voor actie’

¹¹⁹ Enquête resultaten paragraaf 2.1, vraag 1.

¹²⁰ Ostrom p.6.

¹²¹ Ibidemp.88.

¹²² Beltman, *Aandacht voor iedereen: Burgerprojecten in zorg en welzijn* Movisie en Vilans (Utrecht 2012).

¹²³ Beltman pp.8-9.

burgerschap binnen het kader van vrijwilligerswerk wordt het belang van eensgezindheid benadrukt.¹²⁴ Hij stelt dat er drie voorwaarden zijn voor een succesvolle ontwikkeling van een burgerinitiatief: verlangen, vermogen en verbondenheid.¹²⁵ Verlangen houdt verband met de maatschappelijke drijfveer waaruit een initiatief ontstaat en vermogen duidt op de aanwezigheid van ‘sociaal kapitaal’ in de vorm van kennis, vaardigheid, tijd en ervaring.¹²⁶ Verbondenheid betekent dat leden betrokken moeten zijn bij de doelstellingen van het initiatief en bij elkaar. Belangrijk hierbij is dat men ervaringen, opvattingen en visies met anderen deelt en zich kan identificeren met een groep zodat samen actie ondernomen kan worden.¹²⁷

In een rapport van de Commissie Vrijwilligersbeleid wordt gesteld dat voor vrijwilligers persoonlijke zingeving en identiteitsontwikkeling van belang zijn voor de bereidheid om zich voor anderen in te zetten. Het werk moet aansluiten bij de persoonlijke behoefte; trouw aan een organisatie is ondergeschikt aan de keuze voor eigen ontwikkeling en plezier.¹²⁸ Een dergelijke ontwikkeling lijkt negatief te zijn voor de ontwikkeling van burgerinitiatieven; geen verbondenheid met de organisatie kan immers leiden tot *free-riden* en het ontbreken van nauwe samenwerkingsverbanden. Toch lijken de geënquêteerde burgerinitiatieven dit probleem niet te ondervinden:

Binnen onze organisatie draagt iedereen (van gewone leden tot bestuursleden) zijn steentje bij:					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
0,0% (0)	4,2% (1)	16,7% (4)	25,0% (6)	50,0% (12)	4,2% (1)

Tabel 3:¹²⁹

Nog overtuigender zijn de ondervraagden over het verantwoordelijkheidsgevoel van hun leden:

Leden van onze organisatie hebben voldoende verantwoordelijkheidsgevoel:					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
0,0% (0)	0,0% (1)	4,2% (1)	37,5% (9)	54,2% (13)	4,2% (1)

Tabel 4¹³⁰

Een kanttekening die gemaakt kan worden bij de positieve respons op deze stellingen is dat het merendeel van de respondenten (21) bestuursleden zijn van de geënquêteerde

¹²⁴ D. Wildermeersch, ‘Leren voor actief burgerschap, binnen het kader van vrijwilligerswerk’ in *Beraadsgroep Socius. Verslagboek van de Vlaams-Nederlandse conferentie* (november 2001) pp.13-18.

¹²⁵ Wildermeersch ‘Leren voor actief burgerschap’ p.14.

¹²⁶ Wildermeersch p.15.

¹²⁷ Ibidem p.15.

¹²⁸ A. Bürmann en E. Lagendijk *De gemeente, burgerinitiatieven en de ongebonden vrijwilliger* Commissie Vrijwilligersbeleid (november 2004) p.5.

¹²⁹ Enquêteresultaten paragraaf 2.2, vraag 1.

¹³⁰ Enquêteresultaten paragraaf 2.2, vraag 2.

burgerinitiatieven. Zij zullen wellicht een andere visie op hun eigen burgerinitiatief hebben dan de vrijwilligers en/of leden. Daarnaast kan het zo zijn dat ze sommige aspecten wellicht positiever inschatten of weergeven dan dat ze in werkelijkheid zijn doordat ze graag een succesvol beeld van de organisatie willen schetsen.¹³¹ Uit de toegevoegde opmerkingen is af te leiden dat de werkelijke situatie bij sommige initiatieven niet zo positief is als de resultaten in eerste instantie doen voorkomen. Toegevoegde opmerkingen zijn: ‘*er is een groep kartrekkers, de rest voert diensten voor elkaar uit*’ en ‘*de actie ligt vooral bij het bestuur*’.¹³² Ad Pijnenborg, voorzitter en initiatiefnemer van zorgcoöperatie Hoogeloon, is wel positief en stelt: ‘*Ook passief lidmaatschap is participatie.*’¹³³. Toch zijn burgerinitiatieven gebaat bij zo veel mogelijk participatie en betrokkenheid van de leden ten behoeve van het draagvlak binnen de gemeente en de effectiviteit van de organisatie.¹³⁴

Burgerinitiatieven kunnen verschillende instrumenten inzetten om de betrokkenheid en participatie van leden te bevorderen. Zo kunnen ze informele bijeenkomsten organiseren waar initiatiefnemers, vrijwilligers en leden elkaar kunnen vinden en die kunnen dienen als broedplaats voor nieuwe ideeën en uitwisseling van ervaringen. Dergelijke samenkomsten zullen apart van ledenvergaderingen georganiseerd moeten worden zodat men zich puur op het delen van visie kan richten.¹³⁵ Daarnaast kunnen burgerinitiatieven het via financiële, materiële of personele ondersteuning mogelijk maken voor hun leden om cursussen te volgen die de verbondenheid met het initiatief bevorderen en er tevens aan bijdragen dat men dezelfde manier van denken en handelen ontwikkelt en hanteert.¹³⁶ Het bestuur moet zorgen dat er voldoende ‘werkruimte’ is voor de vrijwilligers en aanspreekbaar zijn bij eventuele knelpunten. Het kan helpen om hierbij een vast aanspreekpunt aan te stellen.¹³⁷ Verder kan de betrokkenheid en participatie bevorderd worden door actief in te spelen op de vraag van leden.¹³⁸

¹³¹ Analyse enquêteresultaten p.6.

¹³² Enquêteresultaten paragraaf 2.2, vraag 1.

¹³³ Enquêteresultaten. Respons *Zorgcoöperatie Hoogeloon*.

¹³⁴ J. Boutelier, ‘Burgerkracht als tegenmacht’ in *Denkend aan Burgerkracht* (maart 2012) pp.42-43. Uitgave van Projectbureau Buurtalliantie.

¹³⁵ B. Denters, E.Tonkens, I. Verhoeven en J. Bakker, *Burgers maken hun buurt* (januari 2013). p.50. Uitgave van Platform 31.

¹³⁶ B. Denters e.a., *Burgers maken hun buurt* p.40/p.51.

¹³⁷ Denters e.a. p.54.

¹³⁸ Enquêteresultaten. Respons werkgroep *Zorg in het dorp Oerle*.

Sociale zekerheid

Bij de gilden was het verstrekken van sociale zekerheid niet het hoofddoel. Bij de onderzochte burgerinitiatieven veelal wel; ze zijn veelal opgericht om het, door een terugtrekkende overheid, afnemende aanbod van welzijn en zorg te vervangen. De geïnterviewde vrijwilligster van Austerlitz Zorgt gaf aan dat haar beweegredenen om lid te worden onderlinge solidariteit en zekerheid voor de toekomst waren. Enerzijds is het van belang dat mensen voor elkaar klaarstaan en iets voor elkaar willen betekenen, anderzijds speelt het toekomstbeeld een rol in de beslissing om aan te sluiten bij een burgerinitiatief. Hoewel nieuwe leden de aangeboden diensten of zorg op het moment van aanmelding wellicht nog niet nodig hebben, houden ze wel in gedachten dat het prettig zou zijn dat ze in de toekomst, als ze wel zorgbehoevend zijn, gebruik kunnen maken van de diensten van de zorgcoöperatie of een ander initiatief.¹³⁹ Voorzitter Jan Sniijders benoemt zekerheid zelfs als belangrijkste drijfveer voor mensen om lid te worden van de zorgcoöperatie. Het merendeel van de leden is wel ouder, maar nog redelijk vitaal. Zo ontstaat er een groep vitale oudere, die zorgen voor de andere ouderen.¹⁴⁰

2.3 Toetsing aan Ostrom

De gilden voldoen aan het tweede designprincipe van Ostrom: de regels en afspraken zijn op elkaar, de omgeving en de eigen situatie aangepast. De gehanteerde regelgeving en gebruiken verschillen voor ieder gilde per ambacht en stad. Ook de huidige burgerinitiatieven voldoen aan dit design principe van Ostrom. Organisaties stellen hun reglementen en statuten zo af dat ze goed aansluiten bij de wensen van de omgeving en de leden.

Ook aan Ostroms' derde voorwaarde wordt door beide instituties voor collectieve actie voldaan. Zowel bij gilden als burgerinitiatieven kunnen leden invloed uitoefenen op de organisatie en haar regelgeving onder andere door middel van de ledenvergaderingen. De leden hebben de mogelijkheid de regels aan te passen aan de omstandigheden. Over deze flexibiliteit zegt Ostrom dat hierdoor de '*resilience*' gewaarborgd is, deze term is door Tine de Moor vertaald als 'weerbaarheid'.¹⁴¹ Ostrom wijst met deze term op het belang voor instituties voor collectieve actie om in te kunnen spelen op veranderende situaties waardoor de leden kunnen blijven profiteren van bepaalde voordelen.

¹³⁹ Interviews zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt, vrijwilligster Mary Pijnappels. 07-05-2013. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

¹⁴⁰ Interviews zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt, voorzitter Jan Sniijders. 07-05-2013. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

¹⁴¹ De Moor, 'Eendracht maakt macht' p.11.

Hoofdstuk 3: Controle, sanctionering en conflicten

In de voorgaande hoofdstukken is het ontstaan, de organisatie en het lidmaatschap van gilden en huidige burgerinitiatieven besproken. Dit hoofdstuk gaat in op de mechanismen van toezicht, controle, sanctionering en conflictbeheersing van deze instituties voor collectieve actie. Dit sluit aan bij het vierde, vijfde en zesde designprincipe van Elinor Ostrom uit haar boek ‘*Governing the commons*’.

Stelregel vier stelt dat, als de regels eenmaal in goed overleg opgesteld zijn, er voldoende intern toezicht en controle moet zijn op de naleving van deze regels. Als er een duidelijk controlemechanisme is, moeten de controleurs verantwoording afleggen over het toezicht aan degenen op wie de regels betrekking hebben.¹⁴²

Het vijfde design principe borduurt voort op controle op naleving van de regels. Mocht men de regels overtreden moeten er sancties volgen die door het collectief als begrijpelijk worden beschouwd. Een eerste overtreding kan licht bestraft worden maar als iemand voor de tweede keer een fout maakt moet er een hogere straf opgelegd worden. Dit principe van ‘oplopende sancties’ is de vijfde voorwaarde die Ostrom heeft geformuleerd voor een succesvolle institutie voor collectieve actie.¹⁴³

De zesde stelregel pleit voor een snelle en rendabele oplossing van interne conflicten.¹⁴⁴ De regels zijn nooit eenduidig en kunnen, bedoeld of onbedoeld, overtreden worden wat kan leiden tot conflicten. Het is daarom van belang dat leden ruimte hebben om over de regelgeving te discussiëren en tot een oplossing te komen. Dat kan op een informele manier, bijvoorbeeld door tussenkomst van een bestuurder of vertrouwenspersoon, of op een formele manier met behulp van het eigen rechtssysteem van een organisatie.¹⁴⁵

3.1 Gilden

Toezicht en controle

Binnen de gilden waren de oudermannen verantwoordelijk voor controle op naleving van de regels. Zij droegen er zorg voor dat het gilde kwalitatief goede producten voortbracht die voldeden aan de gestelde eisen en dat de leden zich gedroegen naar de standaarden van het gilde. Het bestuur kon ook keurmeesters aanstellen die werkplaatsen bezochten en inspecteerden. Bij het speldenmakersgilde in 's-Hertogenbosch werden dergelijke

¹⁴² Ostrom p.94.

¹⁴³ Ibidem p.94.

¹⁴⁴ Ibidem p.100.

¹⁴⁵ Van Schuppen, ‘Verenigd in het veen’ p.32.

‘ommegegangen’ door het bestuur zeven maal per jaar gehouden terwijl keurmeesters ‘zo dikwijls zij dat nodig vonden’ een inspectietocht konden houden.¹⁴⁶

De controle binnen de gilden kon betrekking hebben op verschillende aspecten zoals: de kwaliteit van geproduceerde producten, het maximaal toegestane aantal leerlingen en knechten en import van producten van buiten de stad.¹⁴⁷ Door controle op het aantal leerlingen en knechten werd de gelijkheid gewaarborgd en onderlinge concurrentie voorkomen. Er werden duidelijke grenzen gesteld aan de productieomvang, het aantal toonbanken en de arbeidsduur van meesters, knechten en leerlingen.¹⁴⁸ De regelgeving van gilden werd behalve voor gelijkheid tussen de leden ook opgesteld in verband met solidariteit met de gemeenschap. Zo was het, met uitzondering van spoedgevallen zoals een bruiloft. Er was controle op arbeidstijden om uitputting van de arbeiders te voorkomen, in veel gevallen was het verboden om in het donker te werken wegens het brandgevaar van de verlichting en om de nachtrust van de burens niet te verstoren.¹⁴⁹

Behalve controle van bovenaf door keurmeesters en bestuursleden was er ook sprake van sociale controle. Hierbij was de interne hiërarchie van een gilde van belang: bovenaan stonden de meesters, gevolgd door de knechten en leerlingen.

De leerlingen stonden onderaan in de pikorde van het gilde. Zij moesten gehoorzaam zijn aan de meesters en de adviezen die ze ontvingen opvolgen. De leertijd verschilde per gilde zoals blijkt uit de bewaard gebleven voorschriften in 's-Hertogenbosch: de schoenmakers en looiers, tingieters, handschoenmakers en de schrijnwerkers eisten een leertijd van 3 jaar, de linnenwevers, smeden, bakkers, timmerlieden, chirurgijns en barbiers 2 jaar en bij de wolwevers en goud- en zilversmeden bedroeg de leertijd 4 jaar.¹⁵⁰ Er moest leergeld betaald worden gedurende de opleiding.¹⁵¹ De leerling maakte zich tijdens zijn leertijd ook gedragsregels en denkpatronen van het gilde eigen. In de praktijk nam dit ‘socialisatieproces’ vaak langere tijd in beslag dan de leertijd, ook jonge meesters werden doordrongen van het belang de sterke positie van het gilde te handhaven.¹⁵²

De knechten werkten binnen het bedrijf van de gildemeester. Ook zij hadden de plicht de eer van het ambacht hoog te houden. Knechten werden betaald voor hun werk en betaalden

¹⁴⁶ Vos p.205.

¹⁴⁷ Prak ‘Craft Guilds in North-Western Europe’ p.7.

¹⁴⁸ Aalberse p.52.

¹⁴⁹ Ibidem p.53.

¹⁵⁰ Van den Heuvel p.66.

¹⁵¹ Aalberse p.56.

¹⁵² Vos p.151.

geen leergeld en hadden geen inspraak of stemrecht binnen de morgenspraak.¹⁵³ Sommige gilden stelden naast de meesterproef ook proeven in die door gezellen uitgevoerd moesten worden om erkenning te krijgen van het gilde.¹⁵⁴ De veranderde positie van de knechten, die zich uitte in het feit dat steeds meer knechten op zichzelf woonden, gehuwd waren en een proef moesten afleggen en een steeds strenger verbod om voor eigen gewin te werken, zorgde ervoor dat de gezellen zichzelf steeds meer als aparte groep gingen beschouwen. Dit leidde er uiteindelijk toe dat zij zich verenigden in hun eigen organisaties om de belangen van de knechten te verdedigen; de knechtsbussen. Net als meesters verzekerden zij zich tegen kosten van ziekte, ongeval en overlijden.¹⁵⁵

De interne hiërarchie bij de gilden zorgden ervoor dat meesters, knechten en leerlingen goed op de hoogte waren van wat er van hen verwacht werd. Door het afsluiten van onderlinge contracten was tevens duidelijk welke sancties er opgelegd zouden worden bij overtreding van de regels en contractbeuk.¹⁵⁶ De gilden laten echter ook zien dat de aanwezigheid van een interne hiërarchie negatieve gevolgen kan hebben. De knechten verenigden zich in eigen organisaties uit onvrede over hun eigen positie binnen het gilde. Hieruit blijkt dat hiërarchische verhoudingen ook tot onrust en verdeeldheid kunnen leiden.

Sancties

Behalve regels, afspraken en gebruiken waren ook de sancties bij de meeste gilden helder opgesteld en werd het principe van oplopende sancties toegepast. Straffen werden voornamelijk opgelegd op het gebied van bedrijfsvoering, bijvoorbeeld als een lid van het gilde zich niet aan de maximale productiehoeveelheid hield of te veel knechten in dienst had.¹⁵⁷ Gilden hoopten dat de sancties een preventieve werking zouden hebben; vermijding van problemen werd geprefereerd boven bestraffing.¹⁵⁸

Van belang bij de sanctionering is het principe van '*quasi-voluntary compliance*'¹⁵⁹, wat vertaald kan worden als 'schijnbare vrijwilligheid'.¹⁶⁰ Ostrom stelt dat men bereid is om zich aan regels te houden en plichten te vervullen zolang het idee heerst dat de anderen in het

¹⁵³ Aalberse pp.58-62.

¹⁵⁴ Van den Heuvel p.81.

¹⁵⁵ Bos p.172.

¹⁵⁶ Aalberse p.60.

¹⁵⁷ Richardson, *Medieval Guilds*.

¹⁵⁸ De Moor, 'Eendracht maakt macht' p.9.

¹⁵⁹ Ostrom p.94.

¹⁶⁰ Van Schuppen p.30.

collectief ook gehoorzaam zijn aan de regelgeving.¹⁶¹ Sancties zullen volgens Ostrom effectiever zijn als ze oplopend zijn omdat de straffen dan aangepast kunnen worden aan de omstandigheden. Met het continu hanteren van een lage of hoge strafmaat wordt het gewenste effect niet bereikt omdat het opleggen van te hoge of te lage straffen het evenwicht binnen de organisatie verstoort en het principe van schijnbare vrijwilligheid ondermijnt.¹⁶² Als de leden de strafmaat niet evenredig vinden met de overtreding zullen zij niet meer bereid zijn zich aan te passen en te houden aan de reglementen van een institutie voor collectieve actie.¹⁶³

Bij het opleggen van sancties is het van belang dat de leden op de hoogte worden gehouden over wie welke overtreding heeft begaan en welke straf hiervoor is uitgedeeld, zo wordt het principe van schijnbare vrijwilligheid zoveel mogelijk in stand gehouden.¹⁶⁴

Binnen de gilden werd het principe van oplopende sancties gehanteerd: de stafmaat kon oplopen na meerdere overtredingen. Een eerste staf was meestal de in beslagneming of vernietiging van het productieoverschot, mocht de overtreder vaker in de fout gaan dan volgden geldboetes, taakstraffen of zelfs uitsluiting.¹⁶⁵

Voor controle van de regels en sanctionering bij overtreding was ‘*liability*’ van belang; als een lid een ander ambachtsman een overtreding zag begaan moest hij dit rapporteren bij het controlerende orgaan van bestuursleden of keurmeesters. Deed hij dit niet en werd dit opgemerkt dan werd er niet alleen aan de overtreder een straf opgelegd maar ook aan degene die de overtreding verzwegen had.¹⁶⁶

Interne conflictbeheersing

Regelgeving, sanctionering en onderlinge controle kon leiden tot conflicten tussen leden, beschermelingen en bestuur. Gilden trachtten geschillen intern op te lossen; het college van ouderlieden was verantwoordelijk voor de omgang met conflicten tussen de verschillende groepen of leden onderling.¹⁶⁷ Net zoals gilden in Dordrecht¹⁶⁸ stelde het Bossche Slagersgilde in 1779: ‘*Alle geschillen tussen gildebroeders moeten worden opgelost door de*

¹⁶¹ Ostrom p.94.

¹⁶² Ostrom pp.94-95.

¹⁶³ Ibidem p.98.

¹⁶⁴ Ibidem p.99.

¹⁶⁵ Richardson, *Medieval Guilds*.

¹⁶⁶ De Moor, ‘Eendracht maakt macht’ p.9.

¹⁶⁷ Aalberse p.27.

¹⁶⁸ E. Palmen, ‘De gilden en hun sociale betekenis’ in W.Frijhoff, H. Nutseling en M.Spies (red.), *De geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Dordrecht 1998) pp.232-233.

*dekenen en oudste mannen. Lukt dat niet, dan dient het complete gilde bijeen te komen om zich over de kwestie uit te spreken.*¹⁶⁹

Bij veel gilden werd bij geschillen tussen een meester en een leerling of knecht het woord van de meester als waarheid aangenomen en was het aan de knecht of leerling om het tegendeel aan te tonen.¹⁷⁰ Mocht de interne rechtspraak van een gilde niet afdoende zijn om tot een oplossing te komen dan konden gildeleden hun zaak voorleggen aan het stadsbestuur.¹⁷¹ Geschillen binnen het gildebestuur onderling werden meestal intern opgelost, bij voorkeur informeel door de twistende oudermannen bijvoorbeeld te verplichten gezamenlijk ‘enkele pintjes te drinken’.¹⁷²

3.2 Burgerinitiatieven

Toezicht en controle

Burgerinitiatieven moeten zich aan hun eigen regels en statuten houden; het bestuur legt verantwoording af aan de ledenvergadering en de penningmeester wordt gecontroleerd door een kascommissie die uit leden bestaat. Binnen stichtingen is dit anders geregeld door dat stichtingsbesturen geen verantwoording af kunnen leggen aan een ledenvergadering. Bij deze juridische vorm zijn het openbaar ministerie en de rechtbank in bijzondere gevallen bevoegd om het stichtingsbestuur te controleren.

Deelnemers aan burgerinitiatieven willen iets bereiken en zullen daarin actief moeten bijdragen. Uit de enquête blijkt dat bij het merendeel van de burgerinitiatieven het bestuur goed zicht heeft op het participatieniveau.

<i>Het bestuur heeft goed zicht op het participatieniveau van vrijwilligers en leden:</i>					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
4,2% (1)	0,0% (0)	8,3% (2)	37,5% (9)	41,7% (10)	8,3% (2)

*Tabel 5: zicht op participatieniveau*¹⁷³

Echter geven sommigen aan dat het aanspreken van leden die niet bijdragen of participeren aan de bedrijfsvoering lastig is. Een verklaring zou kunnen zijn dat er vaak gewerkt wordt met vrijwilligers. Het bestuur maakt wel werkafspraken met individuele vrijwilligers maar er is weinig controle of de vrijwilliger handelt naar deze afspraken. Een vrijwilliger aanspreken op zijn gedrag kan moeilijk zijn, zoals blijkt bij Zorgcoöperatie Helenaveen: de voorzitter van dit

¹⁶⁹ Vos p.202.

¹⁷⁰ Aalbers p.61.

¹⁷¹ Vos p.202.

¹⁷² Vos pp.202-203.

¹⁷³ Enquêteresultaten paragraaf 2.2 vraag 4.

burgerinitiatief geeft aan dat het voor het bestuur lastig is om mensen aan te spreken op fouten of ongewenst gedrag doordat men elkaar en elkaars achtergrond goed kent. Zelfs bemiddeling kan al leiden tot frictie binnen de organisatie en het dorp.¹⁷⁴ Dit burgerinitiatief maakt nu gebruik van een externe toezichthouder in de vorm van een professionele zorgverlener die de vrijwilligers schoolt en controleert. Zo worden externe partijen gebruikt voor intern toezicht.¹⁷⁵ Een andere vorm van controle kan het bespreekbaar maken van problemen zijn. Als eventuele kwesties besproken worden als ‘algemeen’ agendapunt op een ledenvergadering, zonder specifiek iemand aan te spreken kan toch het gewenste resultaat behaald worden.

Interne hiërarchie

Een interne hiërarchie zou kunnen helpen bij toezicht en controle. Bij de huidige burgerinitiatieven lijkt een hiërarchie echter niet te bestaan; er zijn geen rangen en er wordt geen onderscheid gemaakt tussen leden die wel mogen stemmen en leden die geen inspraak hebben. Bijna alle burgerinitiatieven kaarten solidariteit aan als een van de belangrijkste kernwaarden van de organisatie. Hiërarchie zou de solidariteit en gelijkheid in doelstellingen en positie kunnen verstoren.¹⁷⁶ Uit onderstaande tabel blijkt echter dat er bij 16,7 procent van de geënquêteerden toch sprake is van een zekere interne hiërarchie.

Er is sprake van een zekere interne hiërarchie tussen de leden van onze organisatie:					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
20,8% (5)	29,2% (7)	25,0% (6)	16,7% (4)	0,0% (0)	8,3% (2)

Tabel 6: Interne hiërarchie¹⁷⁷

Twee toegevoegde opmerkingen zijn:

*‘Hoewel dit expliciet niet de bedoeling is, treedt dit wel op’ en ‘Geen formele hiërarchie, maar sommigen voelen zich wel meer dan anderen en sommigen worden hoger ingeschat dan anderen door de rest van de leden’.*¹⁷⁸

Dit duidt erop dat er binnen burgerinitiatieven wel bepaalde verhoudingen kunnen ontstaan door verschillende ‘rollen’ die mensen op zich nemen. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar bij burgerinitiatief Corgo SOS; doordat de ervaren vrijwilligers de nieuwe vrijwilligers inwerken ontstaat er vanzelf een hiërarchie. De organisatie profiteert hiervan want door ervaren

¹⁷⁴ Interviews Zorgcoöperatie Helenaveen. Sarah Simmelink 06-03-2013.

¹⁷⁵ Interviews Zorgcoöperatie Helenaveen. Sarah Simmelink 06-03-2013.

¹⁷⁶ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Rondje voor de publieke zaak. Pleidooi voor de solidaire ervaring.* (Den Haag 2013) p.4.

¹⁷⁷ Enquêteresultaten paragraaf 2.1, vraag 5.

¹⁷⁸ Enquêteresultaten paragraaf 2.1, vraag 5.

krachten bij burgerinitiatieven hun kennis te laten delen met de nieuwe vrijwilligers of leden blijft de visie en kunde van het initiatief gewaarborgd en opereert het merendeel van de leden op hetzelfde niveau.¹⁷⁹ Hiërarchie op kennisniveau kan een positief effect hebben op de kracht van de organisatie: het kan er voor zorgen dat iedereen in de pas loopt en op één lijn zit. Een dergelijke hiërarchie kan de onderlinge controle aanscherpen en verbeteren.

Echte controle op de regels en op participatie bij huidige burgerinitiatieven lijkt minder aanwezig te zijn. De verschillende organisaties proberen voornamelijk gebruik te maken van het feit dat de leden elkaar aanspreken of motiveren en zelf in beweging komen.¹⁸⁰

Sancties

Het ontbreken van strikt toezicht en controle op individuen binnen een burgerinitiatief heeft tot gevolg dat er geen sprake is van sanctionering.¹⁸¹ Men zou zich echter kunnen voorstellen dat iemand die bij herhaling niet reageert als hij op zijn gedrag wordt aangesproken uiteindelijk gevraagd wordt zich uit het collectief terug te trekken, maar hierover zijn geen gegevens bekend.

Conflictbeheersing

Bij de hedendaagse burgerinitiatieven lijkt de behandeling van klachten en geschillen goed te verlopen. Zeventien van de geënquêteerde initiatieven geeft aan dat hun organisatie zo opgebouwd is dat klachten en geschillen snel behandeld kunnen worden.

<i>Onze organisatie is zo opgebouwd dat eventuele klachten/geschillen snel behandeld kunnen worden</i>					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
4,2% (1)	4,2% (1)	4,2% (1)	41,7% (10)	29,2% (7)	16,7% (4)

Tabel 7: Omgang met klachten en geschillen¹⁸²

Vier initiatieven geven aan nog niet in aanraking te zijn gekomen met de behandeling van klachten en geschillen en ook nog niet nagedacht te hebben over de afhandeling hiervan. Andere initiatieven hebben er binnen de organisatie wel over nagedacht maar zijn ook nog niet in aanraking gekomen met klachten of geschillen. Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt geeft aan graag gebruik te willen maken van een onafhankelijke vertrouwenspersoon, maar doordat deze binnen het eigen dorp en de gemeente Zeist niet voorhanden is, is nu een bestuurslid

¹⁷⁹ Enquêteresultaten. Respons Corgo SOS.

¹⁸⁰ Enquêteresultaten.

¹⁸¹ Reglementen Zorgcoöperatie Hoogeloon e.a.

¹⁸² Enquêteresultaten paragraaf 2.2 vraag 6.

verantwoordelijk voor de afhandeling van eventuele klachten.¹⁸³ Sommige organisaties maken gebruik van een vast aanspreekpunt of een vertrouwenspersoon binnen de organisatie waartoe leden zich kunnen richten, terwijl bij andere initiatieven dit als een bestuurstaak gezien wordt.¹⁸⁴ De gilden tonen aan dat klachten ook over het bestuur zelf kunnen gaan en dat er geschillen tussen bestuur en leden kunnen ontstaan. Het gebruik van een vertrouwenspersoon is daarom preferableerbaar, zodat eventuele terughoudendheid van de leden voorkomen wordt. Een externe, onafhankelijke partij kan hierbij van dienst zijn.

3.3 Toetsing aan Ostrom

Gilden voldoen aan het vierde en vijfde designprincipe van Ostrom. Deze instituties voor collectie actie hadden een duidelijk controlemechanisme door ommegangen van de oudermannen en keurmeesters. Voor de meesters was duidelijk aan welke regels zij zich dienden te houden en ook leerlingen en knechten werden door contracten onderworpen aan de regels van een gilde. Bij eventuele overtredingen werden er sancties opgelegd die opliepen naar gelang een lid vaker in de fout ging.

Burgerinitiatieven voldoen deels aan de voorwaarde van interne controle; de leden controleren het bestuur en de penningmeester via de ledenvergadering. Controle op leden en controle op de manier van handelen bij dienstverlening blijken lastiger om uit te voeren. Het kan hierbij helpen om externe partijen in te schakelen indien deze bereid zijn het burgerinitiatief te ondersteunen. Sanctiëring van overtredingen is niet geregeld binnen de burgerorganisaties en lijkt zich te beperken tot hopen op onderling aanspreken op het gedrag.

Bij de gilden zijn afspraken gemaakt hoe om te gaan met geschillen tussen leden onderling en tussen leden en bestuur waardoor ze voldoen aan de zesde voorwaarde. Bij de gilden fungeerden de oudermannen als interne rechtsprekers binnen het eigen rechtssysteem en mocht dit niet afdoende zijn dan waren er voor de leden andere mogelijkheden om tot een oplossing van een geschil te komen. Bij de burgerinitiatieven heeft het merendeel van de geënuquëteerde initiatieven afspraken gemaakt over conflictbeheersing waardoor zij ook voldoen aan deze stelregel. Bij de burgerinitiatieven is conflictbeheersing een taak van het bestuur of wordt er gebruik gemaakt van (externe) vertrouwenspersonen.

¹⁸³ Enquêteresultaten. Respons Austerlitz Zorgt.

¹⁸⁴ Enquêteresultaten paragraaf 2.2, vraag 6. Opgenomen in stageportfolio Daan Dictus.

Hoofdstuk 4: Erkenning en relatie met de lokale overheid

De zevende voorwaarde van Ostrom heeft betrekking op de erkenning van een institutie voor collectieve actie. Ze stelt dat een collectief erkend moet worden door de autoriteiten en het recht moet hebben om hun eigen reglementen uit te voeren en na te leven. De organisatie kan niet goed functioneren als het lokale bestuur zich te veel met hen bemoeit en probeert inspraak in de institutie te krijgen.¹⁸⁵ Deze stelregel staat centraal in dit hoofdstuk.

In hoofdstuk 1 is beschreven dat de gilden een nauwe relatie hadden met het stadsbestuur. Ze konden invloed uitoefenen op de politiek en anderzijds had het bestuur belang bij goed georganiseerde burgerorganisaties. Hoe zit dat met huidige burgerinitiatieven? In hoeverre hebben zij en het gemeentebestuur elkaar nodig?

Er zullen veranderingen komen door de nieuwe bezuinigingswetten waar veel zorgtaken door de lokale overheid moeten worden betaald. Een voorbeeld daarvan is de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) die regelt dat mensen met een beperking ondersteuning kunnen krijgen. Het kan hierbij gaan om ouderen, gehandicapten of mensen met psychische problemen.¹⁸⁶ Misschien zullen veel gemeentes dankbaar gebruik willen maken van al bestaande initiatieven maar een keerzijde kan zijn dat ze zich dan ook met het beleid van die initiatieven willen bemoeien. Huidige burgerinitiatieven zijn niet ‘gedwongen’ om een nauwe relatie met de gemeente te onderhouden maar toch heeft het gemeentebestuur in veel gevallen invloed op de ontwikkeling van initiatieven.¹⁸⁷ Burgerinitiatieven worden gezien als een mogelijkheid om de verhouding tussen de overheid en de samenleving te herijken.¹⁸⁸ Dit hoofdstuk zal ingaan op de relatie van gilden en burgerinitiatieven met de (lokale) overheid.

4.1 Gilden

Wat betreft de politieke invloed was er sprake van een groot verschil per regio. In het zuiden van de Lage Landen hadden de gilden al vanaf 1302 zeggenschap in het lokale bestuur. Noordelijk van dit gebied was de invloed van gilden, met uitzondering van de stad Utrecht, een stuk beperkter. In het westen lag de macht voornamelijk bij de elite van rijke koopmannen

¹⁸⁵ Ostrom p.101.

¹⁸⁶ Beschrijving Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) op website www.rijksoverheid.nl.

¹⁸⁷ Van Dam e.a. (red.), *Experimenteren met burgerinitiatief*. p.7.

¹⁸⁸ Denters, e.a., *Burgers maken hun buurt* p.43.

en handelaren, terwijl in het oosten brede raden, samengesteld uit verschillende districtshoofden het voor het zeggen hadden.¹⁸⁹

In de meeste zuidelijke steden en in Utrecht waren de gilden actief betrokken bij het lokale bestuur. Zo werd in Utrecht de grootste macht uitgeoefend door de Raad, die volledig gekozen werd door de oudermannen van de gilden; vanaf 1341 kwamen de gilden bijeen op het St. Janskerkhof om de oudermannen per Gilde te kiezen. Als alle 21 gilden gestemd hadden om hun college van overlieden te bepalen, kozen deze functionarissen vervolgens de 24 raadsleden, die vervolgens de schepenen aanstelden.¹⁹⁰ De Gildebesturen in het zuiden hadden ook invloed op de benoeming van ambtenaren die betrekking hadden op het bedrijfsleven of het gildewezen in een stad. Bovendien hadden de gilden beperkt inzicht in de stadsrekeningen en werden er geen nieuwe belastingen of verhogingen ingevoerd zonder dat de gilden hier hun mening over gegeven hadden.¹⁹¹

Dat de gilden in de noordelijkere steden minder invloed op het politieke bestel konden uitoefenen, betekende niet dat ze compleet uitgesloten waren van invloed. In het oosten stemden gildemeesters mee bij de benoeming van gemeenteamttenaren.¹⁹² In het westen, bijvoorbeeld in Amsterdam, konden gilden betrokken worden bij het opstellen van regels en gebruiken die betrekking hadden op de lokale economie. Daarnaast konden ze, net als alle andere instituties en individuen in de stad, petitie aanbieden aan het stadsbestuur. Aan verzoekschriften van gilden werden in de meeste gevallen positieve waarde gehecht door lokale bestuurders.¹⁹³ Op deze manieren konden gilden alsnog hun economische belangen behartigen maar omdat ze in het westen niet direct betrokken waren bij het beslissingsproces bleven ze afhankelijk van de welwillendheid van de stedelijke elite.¹⁹⁴

Bij relatie van de lokale bestuurders en de gilden was sprake van reciprociteit: de gilden hadden de steun van de overheid nodig om te kunnen bestaan en de overheid had op haar beurt baat bij de rust die door de gilden gecreëerd werd, zowel op economisch en sociaal vlak. Doordat de productiehoeveelheden en prijzen intern geregeld werden en er strikte controle op de kwaliteit van producten plaatsvond, zorgden de gilden voor economische rust in de stad. De stadsbesturen hoefden hier enkel op toe te zien, en niet in te grijpen.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Prak, 'Corporate Politics' pp.93-106.

¹⁹⁰ Aalberse p.29.

¹⁹¹ Ibidem pp.30-31.

¹⁹² Prak, 'Corporate Politics' p.105.

¹⁹³ Ibidem p.105.

¹⁹⁴ Prak 'Craft Guilds in North-Western Europe' pp.8-9.

¹⁹⁵ Ibidem p.9.

Zoals beschreven speelden ook sociale factoren een rol bij de gilden; ze waren betrokken bij gemeenschapsdiensten die zij niet enkel verrichtten voor hun eigen leden of die per se aansloten bij hun eigen ambacht. Wetenschappers zijn verdeeld over de waarde van sociale zorg door gilden. Emilia Timmer beschreef dat de onderstandsfondsen in Nederland voortkomen uit de sociale zorg van de gilden,¹⁹⁶ Lourens en Lucassen stellen dat de waarde van gilden in de zeventiende en achttiende eeuw vooral lag in het bieden van zorg voor sociale zekerheid¹⁹⁷, terwijl Maarten Prak de steun van de gilden nuanceert; hij geeft aan dat het ging om ‘aanvullende steun’ die bestond naast andere inkomstenbronnen.¹⁹⁸ Allen geven wel aan dat de sociale zorg die de gilden boden van belang was voor de samenleving.

De gilden verstrekten aan eigen leden verzekeringen bij ziekte of overlijden.¹⁹⁹ Veel gilden stelden ook geld beschikbaar voor ouderen en armen die niet aangesloten waren bij een Gilde. Op deze manier werden ze belangrijke ‘instellingen voor armenzorg’.²⁰⁰ Hierdoor kon het stadsbestuur op kosten voor de armen besparen.²⁰¹

De gemeenschapsdiensten die de gilden verrichtten varieerden. Zo waren er in ‘s-Hertogenbosch gilden die opereerden als brandweer²⁰² en waren de Utrechtse gilden actief betrokken bij eventuele verdediging van de stad. Verschillende gilden waren verantwoordelijk voor het onderhoud van een bepaald onderdeel van het verdedigingsmechanisme, zoals een stuk stadsmuur of een wachttoren.²⁰³ Dit verklaart ook de eis dat een nieuwe meester over een wapenuitrusting moest beschikken.

De definitie uit hoofdstuk 1 laat zien dat het voor het bestaansrecht van gilden noodzakelijk was om erkend te worden door het lokale bestuur. Gilden werden erkend met behulp van gildenbrieven of ordonnanties. Het zevende design principle stelt verder dat behalve erkenning, instituties voor collectieve actie ook gerechtigd moeten zijn om hun eigen regels te bepalen en uit te voeren.²⁰⁴ De gilden konden invloed uitoefenen op de lokale economische regelgeving die betrekking had op hun eigen organisatie en kregen daarnaast bij de erkenning door het stadsbestuur de bevestiging dat zij hun eigen regels mochten voeren; gilden

¹⁹⁶ Timmer, *Knechtsgilden en knechtsbossen in Nederland* Stellingen I.

¹⁹⁷ P. Lourens en J. Lucassen, ‘Ambachtsgilden in Nederland, een beknopt overzicht’ in K. Goudriaan e.a. (red.), *De gilden in Gouda* (Gouda 1996) p.17.

¹⁹⁸ M. Prak, ‘Ambachtsgilden vroeger en nu’ in *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57 (1994) pp.31-32.

¹⁹⁹ Van Leeuwen pp.166-170.

²⁰⁰ P. Blok, *De Gilden* (Den Haag 1910) p.35.

²⁰¹ Prak ‘Craft Guilds in North-Western Europe’ p.13.

²⁰² Ibidem p.13.

²⁰³ Aalberse p.31.

²⁰⁴ Ostrom p.101.

regeerden zichzelf volgens hun eigen wetten, reglement en statuten.²⁰⁵ Autoriteiten stemden hiermee in omdat lidmaatschap van een gilde meestal stond voor loyaal burgerschap, het tijdig betalen van belasting en het verstrekken van diensten aan de gemeenschap.²⁰⁶ Behalve erkenning verschaftte het stadsbestuur aan gilden een essentiële voorwaarde voor het bestaan: de gildendwang.²⁰⁷

4.2 Burgerinitiatieven

Huidige burgerinitiatieven vinden een goede relatie met de gemeente van groot belang zoals te zien is in onderstaande tabel.

<i>Een goede relatie met de overheid/gemeente is belangrijk voor ons initiatief</i>					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
4,2% (1)	0,0% (0)	8,3% (2)	25,0% (6)	62,5% (15)	0,0% (0)

Tabel 8: Relatie met de overheid²⁰⁸

Het merendeel van de initiatieven geeft aan ook zonder steun van de overheid te kunnen bestaan. De negen initiatieven die bij onderstaande stelling aangeven niet zonder overheidssteun te kunnen, geven voornamelijk financiële redenen op; sommige gilden zijn afhankelijk van subsidie.

<i>Zonder steun van de overheid zou ons initiatief niet kunnen bestaan</i>					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
29,2% (7)	20,8% (5)	12,5% (3)	16,7% (4)	20,8% (5)	0,0% (0)

Tabel 9: Steun van de overheid²⁰⁹

Opvallend is de verdeeldheid van initiatieven als er gevraagd wordt naar de invloed van overheidsbemoeyenis. Tien initiatieven geven aan dat overheidsbemoeyenis niet gewenst is, terwijl negen initiatieven neutraal tegenover deze stelling staan.

<i>Ons initiatief is gebaat bij zo min mogelijk overheidsbemoeyenis</i>					
Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
8,3% (2)	8,3% (2)	37,5% (9)	20,8% (5)	20,8% (5)	4,2% (1)

Tabel 10: Bemoeyenis van de overheid²¹⁰

²⁰⁵ Aalberse pp.64-65.

²⁰⁶ Prak, 'Craft guilds in North-Western Europe p.13.

²⁰⁷ Van Leeuwen p.166.

²⁰⁸ Enquêteresultaten paragraaf 3.1, vraag 2.

²⁰⁹ Enquêteresultaten paragraaf 3.1, vraag 3.

²¹⁰ Enquêteresultaten paragraaf 3.1, vraag 5.

Het grote aantal initiatieven dat bij deze stelling een neutrale houding aanneemt is waarschijnlijk te verklaren doordat veel burgerinitiatieven handelen onder het mom ‘*iedereen die het goed met ons voorheeft, mag zich met ons bemoeien*’.²¹¹

De rol van de overheid bij huidige initiatieven is wisselend. In veel gevallen mag de gemeente meedenken of zelfs meedoen, maar het belangrijkste is dat zij niet bepalend is.²¹² Het initiatief zelf wil leidend blijven. De ideale overheidshouding wordt door de burgerinitiatieven getypeerd als ‘steun op afstand’. Om te kunnen samenwerken en overleggen met lokale bestuurders is het van belang dat het initiatief erkend wordt door de gemeente. De relatie tussen lokale overheid en burgerinitiatieven is ambivalent: enerzijds willen de burgerinitiatieven niet te veel bemoeienis van lokale bestuurders, anderzijds rekenen ze in veel gevallen wel op financiële en faciliterende steun.²¹³ De verhouding tussen overheid en burgerinitiatief komt soms onder druk te staan door wisselingen van wethouders en ambtenaren. Het kan dan lastig zijn een solide en langdurige relatie op te bouwen.²¹⁴

Veel burgerinitiatieven vinden dat de relatie met de lokale overheid de laatste tijd positief is veranderd.²¹⁵ Overheidsinstellingen zien in dat verantwoordelijkheid bij de burger een goede zaak is. Binnen de Wmo wordt hier zelfs actief op ingespeeld.²¹⁶ De overheid staat over het algemeen niet negatief tegenover de beweging van onderop. Kabinet Rutte-I benadrukte het belang van een ‘kleinere, krachtige overheid die met minder bestuurders en regels kan opereren, waarbij ook meer ruimte moet ontstaan voor het eigen initiatief van de burgers’.²¹⁷

Er zijn verschillende redenen aan te geven waarom regering en lokale overheden steun verlenen aan burgerinitiatieven. Vaak willen bestuurders de burgerinitiatieven steunen omdat ze streven naar bevordering van de leefbaarheid. Hierbij spelen de samenwerking en gemeenschapszin een belangrijke rol. Als een burgerinitiatief er in slaagt om de sociale cohesie in een dorp of wijk te bevorderen, is dit ook in het voordeel van de gemeente.²¹⁸ Behalve het ontstaan van nieuwe sociale, informele verbanden kunnen burgerinitiatieven nieuwe oplossingen vinden voor maatschappelijke problemen.²¹⁹

²¹¹ Enquêteresultaten paragraaf 3.1, vraag 5, respons zorgcoöperatie Hoogeloon.

²¹² Denters e.a., *Burgers maken hun buurt* pp.46-48.

²¹³ Dam e.a. (red.), *Experimenteren met burgerinitiatief* p.11.

²¹⁴ Enquêteresultaten paragraaf 3.1.

²¹⁵ Enquêteresultaten paragraaf 3.1, vraag 9.

²¹⁶ M. van Bochove, I. Verhoeven en S. Roggeveen, ‘Sterke vrijwilligers, volhardende professionals. Nieuwe verhoudingen door de Wmo’ in *De affectieve burger* p.187.

²¹⁷ Denters e.a. p.43.

²¹⁸ Denters e.a. p.47.

²¹⁹ Dam e.a. (red.) p.11.

Vanwege het onderlinge contact, en de waarde die hier door beide partijen aan gehecht wordt, is de gemeente over het algemeen goed op de hoogte van wat er binnen de organisatie van burgerinitiatieven speelt. Over het aanbod van diensten/zorg door de burgers wordt grotendeels niet overlegd, maar de initiatieven houden de gemeente wel op de hoogte en informeren hen over het aanbod.²²⁰

De omgang met wet- en regelgeving is een heikel punt bij veel burgerinitiatieven en dit beïnvloedt in sommige gevallen de relatie met lokale bestuurders. Door wetgeving en protocollen hebben veel startende burgerinitiatieven problemen. Ze proberen in te spelen op de behoefte vanuit de samenleving maar kunnen niet voldoen aan de kwaliteitseisen die door de inspectie en overheid gesteld worden.

Dit probleem wordt geschetst in de open brief van de heer A.J.W. Schepens, voorzitter van het platform Zorgcoöperatieve Initiatieven Zuidoost Brabant die op 2 mei 2013 verstuurd is. Onder de titel ‘*Maak ‘doe-het-zelf-zorg’ voor en door burgers écht mogelijk*’ roept hij op om het transitieproces van een regulerende overheid naar burgerinitiatieven te steunen door kritisch te kijken naar de wet- en regelgeving en deze te verlichten. Hij wijst er in zijn brief op dat het accent door burgerinitiatieven meer gelegd wordt op kwaliteit van leven dan op kwaliteit van zorg. Eigen regie staat centraal en de kwaliteitseisen moeten passend gemaakt worden. De belangrijkste knelpunten voor burgerinitiatieven zijn kwaliteit zorg, brandveiligheid en voedselveiligheid.²²¹

Ook uit de enquêteresultaten blijkt dat huidige burgerinitiatieven de negatieve aspecten van wet- en regelgeving benadrukken: ‘*Regelgeving, juridische constructies en bureaucratie houden groei en continuïteit tegen*’.²²² Toch heerst het idee dat de huidige ontwikkelingen in het voordeel van de burgerinitiatieven zijn. Veel zorgtaken worden door de Wmo overgeheveld naar de burgers, wat kansen biedt voor de ontwikkeling van nieuwe initiatieven. Professionele zorgtaken, die door beroepskrachten moeten worden uitgevoerd, proberen de burgerinitiatieven zo veel mogelijk vanuit het eigen netwerk te vervullen. Burgerinitiatieven verwachten dat professionals zich aanpassen aan de visie en manier van werken van het initiatief. De coöperatieve organisaties streven door kleinschaligheid naar een

²²⁰ Enquêteresultaten paragraaf 3.1, vraag 6.

²²¹ A. Schepens, *Maak ‘doe-het-zelf-zorg’ voor en door burgers écht mogelijk* (2 mei 2013). Open brief van het Platform Zorgcoöperatieve Ontwikkeling Brabant aan gemeenten, VGN e.a.

²²² Enquêteresultaten paragraaf 4.2, vraag 1.

meer persoonlijke benaderingswijze van hun leden.²²³ Duidelijk is dat burgerinitiatieven liever een wijziging van de wet-/regelgeving wensen dan hun eigen organisatie aan te passen.

Voor de initiatieven is het zaak om actief op te komen voor hun eigen belangen. De huidige transitie en herijking van de verhouding tussen overheid en samenleving is een uitgelezen mogelijkheid om het gesprek met lokale bestuurders aan te gaan.

Burgerinitiatieven zullen zelf duidelijk moeten maken wat ze willen en wensen. Initiatieven die zich verenigen in een platform als dat van de heer Schepens en die vervolgens een dergelijke brief verspreiden zijn hier een goed voorbeeld van.²²⁴ Het is van belang is om in gesprek te blijven. Gezien de huidige tendens zal het lokale bestuur inzien dat het burgerinitiatief van groot belang kan zijn voor de gemeenschap.²²⁵

Veel burgerinitiatieven zijn bang om hun autonomie te verliezen als ze veel met bestuurders en professionals overleggen en uitwisselen. De gilden laten zien dat hier wel degelijk winst te boeken is; door lokale bestuurders duidelijk te maken dat zij van toegevoegde waarde waren voor de stad en hier ook duidelijk naar te handelen, bleven zij in staat om hun eigen organisatie krachtig en effectief te houden. Gilden presenteerden zichzelf als de ruggengraat van de samenleving.²²⁶ Aan burgerinitiatieven de taak om de lokale bestuurders er van te doordringen dat de vorming van hun organisatie positieve gevolgen heeft voor de omgeving. Zowel voor de actieve burgers zelf, de bestuurders en de gehele bevolking.

Een initiatief dat hier goed in geslaagd is, is zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt. De relatie met de gemeente Zeist was tijdens het opstarten lastig maar inmiddels wordt de zorgcoöperatie gepresenteerd als ‘paradepaardje’ van de gemeente. Dit heeft tot gevolg dat het initiatief veel voor elkaar krijgt bij het lokale bestuur en via verschillende kanalen mee kan praten binnen de gemeente. Toch blijven de besluiten en leiding in handen van het eigen bestuur en behouden zij hun autonomie.²²⁷

4.3 Toetsing aan Ostrom

Zowel de gilden als de huidige burgerinitiatieven hebben te maken met de lokale overheid. In beide gevallen is er sprake van een tweezijdige relatie. De instituties voor collectieve actie willen voornamelijk hun eigen belangen beschermen en vrij kunnen opereren, terwijl de

²²³ Enquêteresultaten paragraaf 4.2.

²²⁴ Schepens, *Maak ‘doe-het-zelf-zorg’ voor en door burgers écht mogelijk*.

²²⁵ Dam pp.12-20.

²²⁶ Prak ‘Craft Guilds in North-Western Europe p.13.

²²⁷ Interviews Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt 7 mei 2013.

bestuurders iets terugverwachten voor de steun die zij verlenen. De ambachtsgilden zijn er in geslaagd hierin een goede balans te vinden; zij werden erkend door het stadsbestuur maar behielden het recht om hun eigen reglementen op te stellen en te handhaven.

Hoewel burgerinitiatieven veel waarde hechten aan een goede relatie met de lokale overheid hoeven ze niet officieel erkend te worden zoals bij de gilden het geval was. Zij moeten zich wel, afhankelijk van de juridische vorm waarvoor ze gekozen hebben, houden aan wettelijke voorwaarden die daarbij horen. Binnen de wetten zijn ze vrij om hun eigen reglementen op te stellen. Ze zijn daarmee een erkende organisatie in de samenleving en gesprekspartner voor de overheid. En voldoen zo, net als de gilden, aan de zevende voorwaarde van Elinor Ostrom.

Conclusie

Onderzoek

Er is in Nederland een groei van talloze burgerinitiatieven die zich zelf vernieuwend of zelfs revolutionair noemen. In de geschiedenis zijn echter veel instituties voor collectieve actie bekend. In dit onderzoek zijn hedendaagse burgerinitiatieven vergeleken met verschillende aspecten van gilden en knechtsbussen. Het doel was om aan de hand van die vergelijking te ontdekken welke overeenkomsten of juist verschillen er bestaan en of de nieuwe initiatieven mogelijk factoren over kunnen nemen van hun historische voorgangers om hun eigen organisatie te verbeteren. Het onderzoek is opgebouwd rondom de volgende hoofdvraag:

In welke mate is er een gelijkenis tussen huidige burgerinitiatieven, die zich richten op zorgen welzijn en middeleeuwse/vroegmoderne gilden op het gebied van organisatiestructuur, lidmaatschap, de relatie met de (lokale) overheid en interne regelgeving?

Door de theorieën te bespreken aan de hand van de theorie van Elinor Ostrom is tevens getoetst in hoeverre de instituties voor collectieve actie voldoen aan haar voorwaarden voor een succesvolle organisatie. Om een beter inzicht te krijgen in de organisatie en visie van huidige burgerinitiatieven is gebruikt gemaakt van de relevante resultaten van een enquête die verspreid is onder vierentwintig initiatieven op het gebied van zorg en welzijn. De bestudering van de gilden en knechtsbussen is gedaan aan de hand van literatuuronderzoek.

Samenvatting

De aspecten die vergeleken zijn in dit onderzoek zijn overzichtelijk weergegeven in een tabel in de bijlage. In deze matrix is te zien in hoeverre gilden en burgerinitiatieven voldoen aan de eisen van Ostrom en aan andere elementen. Dit schema laat zien op welke vlakken de gilden en burgerinitiatieven verschillen en waar eventuele leerpunten aanwezig zijn.²²⁸

Kijkend naar de factoren wanneer en waarom instituties voor collectieve actie ontstaan zijn er parallellen zichtbaar tussen verleden en heden. Beide initiatieven kunnen ontstaan in een periode waarin een overheid niet haar stempel op de samenleving drukt. Gilden profiteerden van decentralisatie van de macht, terwijl huidige initiatieven kunnen ontstaan doordat de verzorgingsstaat langzaam afgebouwd wordt.

²²⁸ Zie bijlage.

Men verenigt zich in collectieven om sterker te staan. In het geval van de gilden voornamelijk vanuit economisch en politiek opzicht en binnen de huidige burgerinitiatieven om, met het oog op bezuinigingen en veranderingen in de zorg, de leefbaarheid van eigen omgeving te behouden of verbeteren. Solidariteit en samenwerking spelen een grote rol bij de oprichting van dit soort initiatieven. Leden van instituties voor collectieve actie hebben als doel elkaar te ondersteunen en om sociale zekerheid te verkrijgen en te verschaffen. Initiatiefnemers van gilden, knechtsbussen en burgerinitiatieven moeten over een bepaald ontwikkelingsniveau beschikken. Dit betekent echter niet dat de historische en hedendaagse organisaties zich alleen op de elite in de samenleving richten.

Beide typen instituties voor collectieve actie stellen eisen aan nieuwe leden. De toegangsvoorwaarden van de gilden waren echter strenger en uitgebreider dan die van huidige burgerinitiatieven. Om volwaardig lid, dus meester, van een gilde te worden moesten de ambachtslieden beschikken over het burgerrecht van de stad waarin het gilde gevestigd was. Daarnaast moesten de nieuwe meesters vakbekwaam en van onbesproken gedrag zijn, een bepaalde leeftijd bereikt hebben en soms over een wapenuitrusting beschikken. Bij toelating tot het gilde moest entreegeld betaald worden. Deze laatste eis is ook van toepassing op de meeste burgerinitiatieven. Daarnaast betalen leden van hedendaagse initiatieven contributie, net zoals gildeleden dit deden en moeten ook vandaag de dag leden in de omgeving van het burgerinitiatief woonachtig zijn. De instelling van een leeftijdsgrens komt sporadisch voor bij huidige organisaties.

Zowel bij gilden als bij burgerinitiatieven is een belangrijke rol weggelegd voor de leden. Via de ledenvergadering zijn zij het hoogste orgaan en kunnen zij invloed uitoefenen op zaken als het beleid, de financiën en het aanbod van diensten. Tevens kiest deze vergadering het bestuur van de organisatie, dat op haar beurt verantwoording aflegt aan de ledenvergadering. Het bestuur voert diverse managementtaken uit. Bestuurders zijn verantwoordelijk voor het contact met externe partijen zoals de lokale autoriteiten en, in het geval van huidige burgerinitiatieven, professionele organisaties en overheid. Daarnaast monitoren zij de processen binnen de organisatie en dragen ze mede zorg voor de aanwas van nieuwe leden en Een belangrijke drijfveer om lid te worden van een institutie voor collectieve actie is sociale zekerheid. Zowel leden van de gilden als van burgerinitiatieven hebben zich aangesloten om gebruik te kunnen maken van de saamhorigheid en het sociale vangnet van de organisatie.

De gilden waren opgebouwd rondom sterke hiërarchische verhoudingen. Knechten en leerlingen moesten gehoorzamen aan hun meesters en enkel laatstgenoemde hadden stemrecht

binnen de morgenspraak. Bij huidige initiatieven lijkt er minder sprake van interne hiërarchie te zijn. Hiërarchische verhoudingen kunnen positieve gevolgen hebben voor de structuur en doordat de kunde en visie van de organisatie behouden blijft door kennisoverdracht. Sterke machtsverhoudingen kunnen echter ook negatieve uitwerkingen hebben voor het solidariteitsgevoel. Huidige burgerinitiatieven zullen hierin een goede balans moeten vinden.

Gilden hadden enkel bestaansrecht als zij werden erkend door het lokale bestuur. In het zuiden van de Lage Landen waren de gilden actief betrokken bij het lokale bestuur doordat zijde raadsleden kozen en ambtenaren benoemden. In het noorden waren de gilden niet direct betrokken bij het beslissingsproces maar werd wel waarde gehecht aan hun mening economische besluiten. Als gevolg hiervan waren stadsbestuur en gilden nauw met elkaar verbonden. Er was sprake van een tweezijdige relatie en reciprociteit: de gilden hadden de steun van de overheid nodig en het lokale bestuur profiteerde op haar beurt bij de economische en sociale rust die de gilden creëerden. Veel gilden voerden gemeenschapstaken uit die voor de gehele stad van belang waren.

Huidige burgerinitiatieven hechten veel waarde aan een goede relatie met de lokale overheid maar zijn van mening dat gemeentebestuurders niet bepalend mogen worden. Het is van belang dat de initiatieven van de burgers blijven. De ideale overheidshouding is te typeren als 'steun op afstand'. Burgerinitiatieven zien kansen door de nieuwe invulling van zorg via de Wmo en ervaren dat de relatie met de lokale overheid positief veranderd. Net als bij de gilden is hier sprake van een tweezijdige verhouding. Burgerinitiatieven profiteren van de vrijheid die ze van de gemeente krijgen en het lokale bestuur heeft baat bij de bevordering van de leefbaarheid en sociale cohesie die de initiatieven nastreven. Waar de gilden daadwerkelijk invloed uit konden oefenen op wetgeving, lopen huidige initiatieven soms aan tegen, in hun ogen, een bureaucratische en belemmerende regulering door de overheid.

Als de gilden en huidige burgerinitiatieven getoetst worden aan de zeven design principles van Elinor Ostrom blijkt dat eerstgenoemde voldoet aan alle voorwaarden die bijdragen aan de kracht van een organisatie. Dit kan mede verklaren waarom de gilden eeuwenlang bestaan hebben. Kijkend naar de voorwaarden die Ostrom stelt, blijken ook de huidige collectieven aan bijna alle regels te voldoen. Het zijn lokale organisaties met afgebakende grenzen die hun regels afgestemd hebben op hun eigen omgeving. Leden kunnen via de ledenvergaderingen invloed uitoefenen op het beleid en de regelgeving van het initiatief. Interne conflicten worden binnen de eigen organisatie opgelost en burgerinitiatieven worden in de meeste gevallen erkend door de overheid.

Aan de vierde voorwaarde, interne controle, wordt deels voldaan; de leden controleren het bestuur en de penningmeester maar behoudens sociale controle is er geen controle systeem. Toezicht op leden is een hekel punt en controle op de manier van dienstverlening is moeilijk uit te voeren. Van sanctionering, de vijfde stelregel, is bij de onderzochte initiatieven geen sprake.

Aandachtspunten huidige burgerinitiatieven

Uit de vergelijking van gilden en burgerinitiatieven blijkt dat er veel overeenkomsten tussen beide typen van collectieve actie zijn. Kijkend naar problemen waar huidige burgerinitiatieven mee kampen is het voor hen mogelijk om lering te trekken uit het verleden.

De toelatingsvoorwaarden zijn een zaak waar de burgerinitiatieven over na kunnen denken. Het is voor nieuwe leden van huidige burgerinitiatieven gemakkelijk om toe te treden. Dit is positief omdat de burgercollectieven trachtten de gehele samenleving te bereiken en uiteindelijk de leefbaarheid voor iedereen te bevorderen. Toch zou de aanmeldingsprocedure van nieuwe leden aangepast kunnen worden. Hiermee kan het probleem dat initiatieven geen duidelijk beeld hebben van wat de leden zelf kunnen bijdragen aan het initiatief ingeperkt worden. De gilden stelden de eis dat nieuwe leden vakbekwaam waren, waardoor ze er zeker van waren dat de nieuwe meester bij kon dragen aan de productie en kwaliteitseisen van het gilde. Huidige burgerinitiatieven zouden zich bij de toelating van nieuwe leden ook kunnen afvragen of en hoe het nieuwe lid bij kan dragen aan de organisatie. Er zal geïnformeerd moeten worden of de nieuweling iets kan inbrengen waar het initiatief iets aan heeft, maar het kan ook zijn dat de persoon die zich aanmeld juist een zorgvraag heeft. Het principe van vraag of aanbod zou beter geïntegreerd kunnen worden binnen de aanmeldingsprocedure zodat huidige burgerinitiatieven een beter beeld hebben van welke personen wát kunnen en welke personen wát nodig hebben. Dit zal de effectiviteit bevorderen. Wel moet de balans tussen in- en exclusiviteit bewaakt worden.

Een tweede aspect waar de huidige initiatieven op het vlak van participatie lering kunnen trekken uit de aanpak van gilden is de waarde van informele bijeenkomsten waar leden vrijuit met elkaar kunnen spreken. Dit verhoogt de sociabiliteit, onderlinge samenhang en solidariteit binnen een institutie voor collectieve actie. Veel gilden organiseerden diners en borrels voor hun leden.

Een knelpunt wat door verschillende initiatieven aangekaart wordt is dat ze moeite hebben met het vinden van nieuwe bestuursleden. Indien het zittende bestuur daardoor meer taken op zich moet nemen en door de toename van het aantal burgerinitiatieven lijkt dit een

groeiend probleem. De gilden waren niet bekend met de problematiek van bestuursopvolging er waren zelfs families die trachtten om de bestuursbenoemingen binnen de eigen kring te houden. Het college van overlieden genoot veel aanzien en ontving financiële vergoeding voor hun zitting in het bestuur van het gilde. Huidige initiatieven zouden ook kunnen nadenken over de verstrekking van een bestuursvergoeding om het zitting nemen in het bestuur aantrekkelijker te maken.

Uit hoofdstuk 4 blijkt dat burgerinitiatieven veel belang hechten aan de relatie met de lokale overheid. De gilden werkten nauw samen met het stadsbestuur, terwijl burgerinitiatieven terughoudender zijn op dit gebied. Bestuursleden en initiatiefnemers van huidige collectieve organisaties zijn vaak bang op hun autonomie te verliezen als ze nauw samenwerken met de gemeente en nemen daarom een afhoudende houding aan. Uit bestudering van de gilden blijkt echter dat zij juist hun autonomie konden behouden door de nauwe relatie met het stadsbestuur. Burgerinitiatieven moeten lokale bestuurders ervan doordringen dat zij van toegevoegde waarde zijn voor de regio, zowel voor burgers als bestuurders. De les voor de burgerinitiatieven is dat zij in gesprek moeten blijven met de lokale overheid, ook als het doel hier niet direct mee bereikt wordt en dat zij de bestuurders moeten doordringen van het nut van het initiatief. Het is hierbij wel van belang dat het initiatief van de burgers blijft en dat zij de leiding houden. Zowel de gilden als enkele burgerinitiatieven laten zien dat het goed mogelijk is deze balans te vinden.

Een heikel punt in de relatie met de overheid is de omgang met wet- en regelgeving. Burgerinitiatieven die zich richten op welzijn en zorg kunnen in veel gevallen niet voldoen aan de kwaliteitseisen en regels die door de inspectie en overheid opgesteld zijn. Het is voor deze burgerinitiatieven zaak, actief op te blijven komen voor hun eigen belang. Ze kunnen van de gilden overnemen dat het voor autoriteiten lastig blijkt om een groep die zich verenigd heeft en een belangrijk deel van de maatschappij vertegenwoordigd te negeren. Daarnaast zien burgerinitiatieven kansen binnen de nieuwe invulling van de Wmo. De verschuiving van zorgtaken van overheid naar burgers is een kans voor de huidige burgerinitiatieven om aan bestuurders duidelijk te maken wat de wensen en verwachtingen zijn.

De punten waarop huidige burgerinitiatieven nog stappen kunnen maken om te voldoen aan Ostroms stelregels zijn controle en sanctionering; ze zullen strenger moeten zijn naar leden die niet goed functioneren. Een mogelijkheid om dit te bewerkstelligen is samenwerking met een externe partij, die toezicht houdt en controleert.

Discussie en verder onderzoek

Dit onderzoek heeft getracht bruikbare elementen uit de vergelijking tussen gilden en burgerinitiatieven te filteren en beschreven op welke gebieden hedendaagse organisaties lering kunnen trekken uit het verleden. Opgemerkt moet worden dat gilden en huidige burgerinitiatieven erg diverse ondernemingen zijn, wat een vergelijking op sommige vlakken lastig kan maken. Voor het onderzoek is gekozen om de focus te leggen op ambachtsgilden en zorg- en welzijnsinitiatieven, maar ook binnen deze kaderplaatsing zijn de initiatieven en gilden nog erg divers. Daarom is er voor gekozen om te kijken naar algemene aspecten van de verschillende organisaties. Verder onderzoek zou gedaan kunnen worden aan de hand van nog specifiekere gilden en burgerinitiatieven of twee aparte casestudies. Enerzijds een succesvol gilde dat langdurig bestaan heeft en anderzijds een geslaagd burgerinitiatief. Daarnaast kan de focus voor verder onderzoek ook gelegd worden op ander typen burgerinitiatieven zoals energie- of wooninitiatieven.

Uit dit onderzoek blijkt eveneens dat, behalve lessen uit het verleden, huidige initiatieven ook veel kunnen opsteken door onderlinge kenniswisseling. Een zorgcoöperatie zoals in Austerlitz heeft veel baat gehad bij hun contacten met initiatieven in Hoogeloon en Elsendorp. Het is interessant om te onderzoeken hoe gilden hiermee omgingen. Van de knechtsbussen in Utrecht is bekend dat zij elkaars documenten overnamen maar op het gebied van de gilden is hier nog weinig onderzoek naar gedaan.

Een ander interessant aspect wat naar voren komt uit dit onderzoek maar nog verder geëxploreerd zou kunnen worden zijn de motieven van mensen om zich aan te sluiten bij een institutie voor collectieve actie. Uit dit onderzoek blijkt dat sociale zekerheid een belangrijke rol speelt, men heeft behoefte om ergens op terug te kunnen vallen. Dit zou verder uitgediept kunnen worden en ook andere drijfveren zouden belicht kunnen worden.

Slot

De toekomst voor de huidige initiatieven lijkt er rooskleurig uit te zien. De beweging groeit nog steeds en door de kabinetsplannen lijkt er steeds meer ruimte te komen voor zelfontplooiing en zelforganisatie van de burger. Burgerinitiatieven schieten als paddenstoelen uit de grond maar zullen niet allemaal uitgroeien tot succesvolle organisaties. Er zijn veel factoren die van invloed zijn op het succes of falen van burgerinitiatieven. Aan de actieve burgers de taak om de juiste elementen te filteren en te benutten.

Bibliografie

Literatuur

- Aalberse, P.J.M., *Opkomst, bloei en verval der gilden* (Leiden 1912).
- Akkerman, J., *Het ontstaan der Ambachtsgilden* (Amsterdam 1919).
- Beltman, H., *Burgerprojecten in zorg en welzijn*, Aandacht voor Iedereen (Utrecht 2012).
- Beltrán, F.J., ‘Commons, social capital, and the emergence of Agricultural cooperatives in early twentieth century Spain’ in: *European Review of Economic History* 16 (2012) 511-528.
- Blok, P.J., *De Gilden* (Den Haag 1910).
- Bochove, M. van, Verhoeven, I. en Roggeveen, S., ‘Sterke vrijwilligers, volhardende professionals. Nieuwe verhoudingen door de Wmo’ in: *De affectieve burger* (Amsterdam 2013).
- Boer, N. de, Lans, J. van der, *Burgerkracht: de toekomst van sociaal netwerk in Nederland*, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (Den Haag 2011).
- Bos, S., “*Uyt liefde tot malcander.*” *Onderlinge hulpverlening binnen de Noord Nederlandse gilden in internationaal perspectief (1570-1820)* (Amsterdam 1998).
- Boutelier, J., ‘Burgerkracht als tegenmacht’ in *Denkend aan Burgerkracht*, Projectbureau Buurtalliantie (Amsterdam 2012) 39-46.
- Bürmann, A. en Lagendijk, E., *De gemeente, burgerinitiatieven en de ongebonden vrijwilliger*, Commissie Vrijwilligersbeleid (november 2004).
- Dam, R. van, Heijden, R. van der, Noortwijk, R. van (red.), *Experimenteren met burgerinitiatief. Van Doe-het-zelf naar Doe-het-samen Maatschappij*, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (augustus 2011),
- Dambruyne, J., ‘Guilds, Social Mobility and Status in Sixteenth-Century Ghent’ *International Review of Social History*, 43 (1998) 37-78.
- Dekker, P., Posthumus, H., *Burgerperspectieven 2013 (1)* Sociaal Cultureel Planbureau (maart 2013).
- Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. en Bakker, J., *Burgers maken hun buurt*, Platform 31 (Utrecht 2013).
- Duyvendak, J.W., Hurenkamp, M. en Tonkens, E., *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*, NICIS Kenniscentrum Grote Steden (Amsterdam 2006).
- Epstein, S., *Guilds, innovation and the European economy, 1400-1800* (Cambridge 2008).

- Gustafsson, B., *Power and Economic Institutions: Reinterpretations in Economic History* (Aldershot 1991).
- Heuvel, N.H.L. van den, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s Hertogenbosch 1946).
- Hovenier, C. (ed.), *Wijkondernemingen. Tijdschrift over de veranderende relatie tussen samenleving en overheid*, Aedes en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (Oktober 2012).
- Kampen, T. Verhoeven, I. en Verplanke, L., 'Affectief burgerschap in de verzorgingsstaat. Over de nieuwe publieke moraal' in: *De affectieve burger. Hoe de overheid verleidt en verplicht tot zorgzaamheid* (Amsterdam 2013).
- Klein, M. van der, Stavenuiter, M. en Smits, E. van Waesberge, *Het begint bij de burger. Dilemma's van gemeenten bij initiatieven van burgers in zorg en welzijn*, Verwey-Jonker Instituut (januari 2013).
- Knijn, T., *Het prijzen van de zorg. Sociaal beleid op het snijvlak van privé en publiek* (Utrecht 2004).
- Leeuwen, M.H.D. van, *De rijke Republiek: gilden, assuradeurs en armenzorg 1500-1800* 1: Zoeken naar zekerheid (Den Haag 2000).
- Linders, L., 'Helpen we ook een vies en lastig mens?' *De Gelderlander* 15 juni 2013.
- Lis, C en Soly, H., 'Craft guilds in comparative perspective: the Northern and Southern Netherlands, a survey' in: Lis, C., Lucassen, J. Prak, M. en H. Soly ed., *Craft guilds in the Early Modern Low Counties. Work, Power, and Representation* (Hampshire 2006) 1-31.
- Lis, C., Lucassen, J. Prak, M.R. en H. Soly ed., *Craft guilds in the Early Modern Low Counties. Work, Power, and Representation* (Hampshire 2006).
- Lis, C. en Soly, H. 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief' in: *Werelden van verschil: ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel 1997) 11-42.
- Lourens, P. en Lucassen, J., 'Ambachtsgilden in Nederland, een beknopt overzicht' in K. Goudriaan e.a. (red.), *De gilden in Gouda* (Gouda 1996) 9-20.
- Lourens, P., Lucassen, J. en Munck, B. de, 'The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries, 1000-1800' in: Lis, C., Lucassen, J. Prak, M. en H. Soly ed., *Craft guilds in the Early Modern Low Counties. Work, Power, and Representation* (Hampshire 2006) 32-73.
- Luiten van Zanden, J. en Vleuten, L. van, 'Drie golven gilden. Institutionele ontwikkeling van koopliedengilden tot knechtsbussen' in *Leidschrift* 25-2 (2010) 59-72.

- Moor, T. de, 'The Silent revolution. The emergence of commons, guilds and other forms of corporate collective action in Western Europe' in: Lucassen, J. Moor, T. de, en Zanden, J.L. van ed., *The return of the guilds*, International Review of Social History Supplements (2009) 175-208.
- Moor, T. de., 'Eendracht maakt macht. De rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving' in *Leidschrift* 25.2 (2010) 7-19.
- Munck, B. de, 'De return of ouderwetse debatten? Recente trends in het onderzoek naar ambachtsgilden' in *Leidschrift* 25.2 (2010) 73-96.
- Ostrom, E., *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action* (Cambridge 1990).
- Palmen, E. 'De gilden en hun sociale betekenis' in Frijhoff, W., Nutseling, H. en Spies. M. (red.) *De geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Dordrecht 1998) 221-233.
- Prak, M.R., 'Ambachtsgilden vroeger en nu' in *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs en techniekgeschiedenis* 57 (1994) 10-33.
- Prak, M.R., 'Craft Guilds in North-Western Europe (England, France, Low Countries)' (Oktober 2006).
- Prak, M.R. 'Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries' in: Lis, C., Lucassen, J., Prak, M. en H. Soly ed., *Craft guilds in the Early Modern Low Counties. Work, Power, and Representation* (Hampshire 2006) 74-106.
- Puttevils, J. 'Voor macht en winst. Koopmansgilden en collectieve actie in pre-industrieel Europa, een overzicht' in: *Leidschrift* 25.2 (2010) 97-114
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Het onbehagen voorbij. Een wenkend perspectief op onvrede en onmacht* (Den Haag 2013).
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Rondje voor de publieke zaak. Pleidooi voor de solidaire ervaring.* (Den Haag 2013).
- Richardson, G. *Medieval Guilds* Economic History Association (Californië 2010).
- Schepens, A. *Maak 'doe-het-zelf-zorg' voor en door burgers écht mogelijk.* Platform Zorgcoöperatieve Ontwikkeling Brabant (2 mei 2013).
- Schuppen, A. van, 'Verenigd in het veen: het Veenraadschap van de Stichtse en Gelderse venen als institutie voor collectieve actie, 1546-1650' in *Leidschrift* 25.2 (2010) 21-40.
- Slokker, N., *Ruggengraat van de stad. De betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818* (Amsterdam 2010).

- Timmer, E., *Knechtsgilden en knechtsbossen in Nederland. Arbeidsverzekering in vroeger tijden* (Haarlem 1913).
- Tonkens, E., *De bal bij de burger* (Amsterdam 2006).
- Vos, A., *Burgers, broeders en bazen: het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Hilversum 2007).
- Wildermeersch, D., 'Leren voor actief burgerschap, binnen het kader van vrijwilligerswerk' in: *Beraadsgroep Socius. Verslagboek van de Vlaams-Nederlandse conferentie* (november 2011) 13-19.

Overig:

- Dictus, D., *Enquête burgerinitiatieven* Stageportfolio Daan Dictus (juni 2013).
- Dictus D., *Interviews Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt 07-05-2013* Stageportfolio Daan Dictus (juni 2013).
- 'KvK: Overzicht rechtsvormen' <http://www.kvk.nl/ondernemen/rechtsvormen/overzicht-van-alle-rechtsvormen/> (14 juni 2013)
- J. Lucassen 'Instituten voor collectieve actie als oplossing. Collectieve risicobestrijding, met name in Nederland tot 1800' presentatie in collegereeks '*Keeping it in the Family?*' november 2011.
- Pijnenborg, A. *Over de Zorgcoöperatie*. Presentatie op conferentie zorgcoöperatie Hoogeloon. 11-04-2013.
- 'Statuten Zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt' (versie 14 december 2012) <http://www.austerlitzbelang.nl> (6 mei 2013).
- 'Uitslag Lokale Krachtmeting 2013' (3 april 2013) www.kcwz.nl/dossiers/lokale_kracht (20 mei 2013).
- 'Vrijwilligers Statuut van Zorgcoöperatie Hoogeloon u.a.' (versie maart 2011), <http://www.zorgcooperatie.nl> (8 juni 2013).
- 'Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo)' www.rijksoverheid.nl/onderheid/wet-maatschappelijke-ondersteuning-wmo (12 juni 2013).

Bijlage 1: Matrix kenmerken gilden en burgerinitiatieven

Kenmerk	Gilden	Burgerinitiatieven	H
<u>Designprinciples Elinor Ostrom</u>			
<u>1. Afgebakende grenzen</u> - Focus eigen stad/dorp/wijk - Gebruik alleen voor leden - Opmerkingen	++ ++ ++ Strengere toelatingseisen, niet mogelijk om ambacht buiten gilde uit te voeren.	++ ++ + Ook niet-leden deels betrokken door focus op sociale cohesie.	H1
<u>2. Regels en afspraken</u> - Aangepast aan eigen omgeving/situatie - Verschillend per organisatie - Opmerkingen	++ ++ ++ Regelgeving verschillend per gilde. Daarnaast onderscheid koopliedengilden, ambachtsgilden en bussen.	++ ++ + Geen blauwdruk want iedere situatie verschillend. Wel overname documenten van vergelijkbare organisaties, dus overdraagbare elementen aanwezig.	H2
<u>3. Inspraak</u> - Invloed leden op regels - Leden kunnen regels aanpassen - Inspelen op veranderingen - Opmerkingen	++ ++ ++ + Morgenspraak belangrijkste orgaan, hier werden regels bepaald en aangepast.	+ + + ++ Ledenvergadering belangrijkste orgaan.	H2
<u>4. Toezicht en controle</u> - Intern toezicht - Controlemechanisme - Opmerkingen	++ ++ ++ Oudermannen en keurmeesters met behulp van 'omgangingen' controle op naleving regels en kwaliteit van producten	+/- + - Het bestuur heeft goed zicht op activiteiten van leden (enquête) maar aanspreken van leden blijkt lastig door werken met vrijwilligers. Afspraken met vrijwilligers (vaak) niet gecontroleerd.	H3
<u>5. Sanctionering</u> - Oplopende sancties - Evenredig met overtreding - Communicatie opgelegde sancties - Opmerkingen	++ ++ + + Oplopende straffen op gebied van bedrijfsvoering en gedrag. Gecommuniceerd via morgenspraak of bijeenkomsten.	-- -- -- -- Toezicht en controle niet gangbaar dus ook geen sanctionering.	H3

<u>6. Conflictbeheersing</u> - Interne oplossing - Eigen rechtssysteem - Opmerkingen	+ + + Taak oudermannen. Mocht dit niet voldoende zijn dan conflict voorleggen aan stadsbestuur, maar voorkeur voor interne oplossing,	+ + - Organisaties zo opgebouwd dat klachten/geschillen snel behandeld kunnen worden (enquête). Bestuurstaak of met behulp van onafhankelijke vertrouwenspersoon.	H3
<u>7. Erkenning</u> - Erkend door autoriteiten - Wet/regelgeving - Eigen reglementen uitvoeren en naleven - Opmerkingen	++ ++ + + Erkenning door stadsbestuur noodzakelijk voor bestaansrecht. Invloed op economische regelgeving in stad en recht om eigen regels te hanteren en na te leven. Tweezijdige relatie.	+ + - + Goede relatie met lokale overheid van belang. Gemeente mag meedenken, maar niet bepalend zijn. Zelforganisatie en bestuur blijven belangrijkst. Wet/regelgeving lastig punt maar men ziet kansen in nieuwe invulling van Wmo. Tweezijdige relatie.	H4
<u>Overige kenmerken</u>			
• <u>Factoren voor oprichting</u> - Minder sterke positie overheid - Economische positie - Sociale zekerheid/familiebanden - Ontwikkelingsniveau oprichters	++ ++ +/- +	++ -- + +/-	H1
• <u>Bestuurstaken</u> - Contact externe partijen - Invulling ledenvergadering - Interne controle - Financiën	++ + ++ +	++ + - +	H2
• <u>Toegangsvoorwaarden leden</u> - Inwoner stad/dorp - Vakbekwaamheid - Onbesproken gedrag - Minimum leeftijd - Wapenuitrusting - Entreegeld en contributie	++ ++ ++ + + ++	++ - -- +/- -- ++	H1
• <u>Interne hiërarchie</u>	++	+/-	H3

H = Hoofdstuk van scriptie waarin deze aspecten besproken worden.
Waarderingschaal: 1.-- 2.- 3.+/- 4.+ 5. ++